

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

MƏMMƏDOV FƏRİD SƏLİM oğlu

**“Azərbaycan dünya təsərrüfat əlaqələri sistemində: müasir vəziyyəti,
problemləri və perspektivləri” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı 060401 “Dünya İqtisadiyyatı”

İxtisaslaşma “Xarici iqtisadi fəaliyyət”

Elmi rəhbər:

İqtisad elmləri namizədi,
dosent M.İ. Bərxudarov

Magistr proqramının rəhbəri:

İqtisad elmləri namizədi,
dosent M.Q. Məmmədov

Kafedra müdiri

İqtisad elmləri doktoru,
professor Ş.Q. Hacıyev

BAKİ - 2018

MÜNDƏRICAT:

GİRİŞ	3 - 5
-------------	-------

FƏSİL 1. AZƏRBAYCANIN DÜNYA İQTISASİYYATINA İNTEQRASIYASININ ÖYRƏNİLMƏSİNİN NƏZƏRİ VƏ KONSEPTUAL ƏSASLARI.....	6-27
---	-------------

<i>1.1 Azərbaycanın xarici iqtisadi əməkdaşlığına retrospektiv baxış.....</i>	<i>6-10</i>
<i>1.2 Xarici iqtisadi əməkdaşlığa həsr olunmuş konsepsiyaların ümumi şərh. 11-16</i>	
<i>1.3 Azərbaycanın dünya təsərrüfatı sistemində əlaqələrinin genişləndirilməsinin xüsusiyyətləri.....</i>	<i>17-27</i>

FƏSİL 2. AZƏRBAYCANIN DÜNYA TƏSƏRRÜFATI SISTEMİNDƏ MÜASİR DURUMUNUN KOMPLEKS TƏDQIQI.....	28-56
--	--------------

<i>2.1. Azərbaycanın beynəlxalq mal və xidmətlər bazarında müasir durumu....</i>	<i>28-39</i>
<i>2.2. Azərbaycan beynəlxalq valyuta-kredit münasibətlər sistemində.....</i>	<i>40-48</i>
<i>2.3. Azərbaycanın dünya təsərrüfat əlaqələri sistemində problemləri.....</i>	<i>49-56</i>

FƏSİL 3. AZƏRBAYCANIN DÜNYA TƏSƏRRÜFAT ƏLAQƏLƏRİ SISTEMİNDƏ İNKİŞAFININ ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ: PROQNOZ MODELLƏR.....	57-81
--	--------------

3.1. Azərbaycanın beynəlxalq istehsal və ticarət sahələrində inkişafının potensial imkanları.....	57-64
3.2. Azərbaycanın xarici iqtisadi əməkdaşlığının əsas istiqamətləri.....	65-71
3.3. Azərbaycanın dünya təsərrüfat sistemində inkişafının proqnoz modelleri.....	72-81
<i>Nəticə və təkliflər</i>	82-83
<i>Ədəbiyyat siyahısı</i>	84-85
Summary	86
Резюме	87

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı Bugün dünyada geniş vüsət alan qloballaşma prosesləri müasir dövrdə iqtisadiyyatın davamlı və dayanıqlı inkişafının təmin olunmasında xarici amillərin rolunu sürətlə artırır. Milli iqtisadiyyatların qlobal iqtisadi sistemə integrasiyasının sürətlənməsi onların arasında olan ictimai həyatın bütün sahələrində qarşılıqlı asılılığı da artırır. Bu da öz növbəsində ölkələr arasında maddi və qeyri - maddi axınların intensivləşməsiylə müşayiət edilir. Hazırda dünya təsərrüfatının bütövləşməsində geoiqtisadi amilin rolu çox yüksəkdir. Xüsusi ilə Azərbaycan kimi kiçik iqtisadiyyatı olan və iqtisadiyyatı xarici amillərdən daha çox asılı olan ölkələr üçün bu amillərin ölkənin iqtisadi inkişafı, ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlığı üçün çox yüksək əhəmiyyəti vardır. Belə şəraitdə effektiv inkişafın təmin edilməsi, Azərbaycanın dünya təsərrüfat sisteminə müasir vəziyyətinin araşdırılması, dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsi, həmçinin ölkəmizin qarşılaşdığı problemlərin müəyyən edilərək həlli yollarının hazırlanması mövzunun aktuallığını daha da artırır.

Bunlarla yanaşı müasir dövrdə Azərbaycanın ixrac potensialının aşkarlanması və artırılması, həmçinin də tranzit ölkə kimi mövcud olan imkanlarının qiymətləndirilməsi və bundan ölkəmizin qazanclarının artırılması istiqamətlərində istifadə olunması yollarının üzə çıxarılması məqsədilə elmi-nəzəri tədqiqatların aparılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Magistr dissertasiyasının məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin əsas məqsədi Azərbaycanın dünya təsərrüfat əlaqələri sistemində tutduğu yerini, müasir vəziyyətini, qarşılaşdığı problemlərini, ölkəmizin gələcək üçün perspektivlərini həmçinin dünya iqtisadiyyatına integrasiyasını, araşdıraraq Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf səviyyəsini tədqiq etməkdir. Həmçinin son illərdə qlobal enerji daşıyıcıları bazarında baş vermiş böhranın Azərbaycan iqtisadiyyatına mənfi

təsirlərinin, ölkədə aparılan idxaləvəzedici və ixracıyönümlü iqtisadi siyasətin tədqiq edilərək öyrənilməsidir. Dissertasiya işinin məqsədinə çatmaq üçün tədqiqat işi qarşısında aşağıdakı konkret vəzifələr müəyyən edilib:

- Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasının öyrənilməsinin nəzəri və konseptual əsaslarının təhlil edilməsi.
- Azərbaycanın dünya təsərrüfatı sistemində əlaqələrinin genişləndirilməsinin xüsusiyyətlərinin təhlili.
- Azərbaycanın dünya təsərrüfatı sistemində müasir durumunun kompleks şəkildə tədqiq edilməsi və illərə görə müqayisəli təhlillərin aparılaraq fərqləri situasiyaların səbəblərinin müəyyənləşdirilməsi.
- Azərbaycanın dünya təsərrüfat əlaqələri sistemində qarşılaşdığı problemlərin müəyyənləşdirilməsi və təhlili.
- Azərbaycanın dünya təsərrüfat əlaqələri sistemində inkişafının əsas istiqamətlərinin tədqiq edilməsi.
- Azərbaycanın beynəlxalq istehsal və ticarət sahələrində inkişafının potensial imkanlarının və perspektivlərinin təhlili və qiymətləndirilməsi.
- Azərbaycanın xarici iqtisadi əməkdaşlığının əsas istiqamətlərinin aşkar edilməsi.

Magistr dissertasiyasının elmi yeniliyi. Dissertasiya işində Azərbaycanın dünya təsərrüfat sistemində yeri tədqiq edilmiş və müasir vəziyyəti təhlil edilmişdir. Bu tədqiqat işində Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrinin genişləndirilməsi xüsusiyyətləri müəyyənləşdirilərək qarşıya çıxan problemlər və ölkəmizin iqtisadi perspektivləri araşdırılmışdır.

Magistr dissertasiyasının strukturu. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, doqquz paraqraf, nəticə və təkliflər, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı və xülasədən ibarətdir.

I fəsildə Azərbaycanın xarici iqtisadi əməkdaşlığına retrospektiv baxış, Xarici iqtisadi əməkdaşlığa həsr olunmuş konsepsiyaların tədqiqi və Azərbaycanın dünya təsərrüfatı sistemində əlaqələrinin genişləndirilməsinin xüsusiyyətləri tədqiq edilmişdir.

II fəsildə Azərbaycanın beynəlxalq mal və xidmətlər bazarında müasir durumu, Azərbaycan beynəlxalq valyuta-kredit münasibətlər sistemində vəziyyəti və Azərbaycanın dünya təsərrüfat əlaqələri sistemində problemləri tədqiq edilib.

III fəsildə Azərbaycanın beynəlxalq istehsal və ticarət sahələrində inkişafının potensial imkanlarının, perspektivlərinin müəyyən edilməsi, Azərbaycanın xarici iqtisadi əməkdaşlığının əsas istiqamətlərinin aşkarlanması və Azərbaycanın dünya təsərrüfat sistemində inkişafının proqnoz modelləri təhlil edilmişdir.

Fəsil 1 : Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına integrasiyasının öyrənilməsinin nəzəri və konseptual əsasları

1.1. Azərbaycanın xarici iqtisadi əməkdaşlığına retrospektiv baxış

Son illərdə qloballaşma prosesində siyasi əngəllərin olması böyük dövlətlərdə mühafizəkar və milliyyətçi siyasi qüvvələrin dövlət idarəçiliyinə gəlmələrinə baxmayaraq, qloballaşma meyilləri hələ də güclənməkdədir. Müasir dünyada qloballaşma davamlı və qarşısı alınmaz bir prosese çevrilmişdir. Ayrı-ayrı ölkələrdə aparılan mühafizəkar siyasətlər isə sadəcə olaraq müəyyən zaman çərçivəsində bu prosesin sürətini azalda bilər. Bütün qapanma siyasətləri bir müddət sonra iflasa məhkumdur. Buna misal olaraq ABŞ-ın idxal olunan polada 25%, alüminiuma isə 10% -lik gömrük rüsumu tətbiq etməsi həmçinin Çin məhsullarının əlavə gömrük rüsumlarına cəlb ediləcəyini elan etməsi, dünyada ticarət müharibəsinin başlamasına səbəb oldu ki, Çin də, adekvat cavab verəcəyini açıqladı bu isə beynəlxalq ticarətə ciddi zərər vura biləcək addımlardır. Ancaq bu prosesin subyektləri tək milli iqtisadiyyatlar deyil, daha önəmli subyekt olan Transmilli şirkətlərdir. Onlar üçün isə prioritet məsələ milli maraqlar yox, mənfəət və yeni bazarlar əldə etməkdir . Bu prosesdən kənarda qalmaq isə qapanmaya və iqtisadi çöküşə gətirib çıxara bilər. Dünyada olan bütün ölkələr kimi, Azərbaycanda, dünya iqtisadiyyatında təcəssüm edən proseslərin təsirindən sığortalanmayıb. Hazırda dünya iqtisadiyyatı global iqtisadi tsiklin azalan dalğasıındadır daha doğrusunu desək bu azalan dalğa başa çatmaq üzrədir. Bunun mənfəi təsiri daha çox xammal ixracatına xüsusəndə enerji resursları ilə zəngin neft ixrac edən ölkələrə oldu. Neft qiymətlərinin aşağı düşməsi bu ölkələrin əksəriyyətində resessiyaya gətirib çıxardı. Son iki ildə iqtisadi artımın mənfəi olduğu ölkələrə Azərbaycanda

aiddir. Bunun qarşısını almaq üçün dövlət iqtisadi siyasətində mühüm dəyişikliklər etmiş və qeyri-neft sektorunun inkişafını əsas hədəf seçmişdir.

Milli iqtisadiyyatların tənzimlənməsi milli dövlətlər tərəfindən edilir və bu tənzimlənməyə tarixən 3 başlıca yanaşma formalaşmışdır.

- *1 –ci yanaşma klassik yanaşma.* Bu sistemdə ən əsas iştirakçılar firmalar (yəni istehsalçılar) və istehlakçılar, əsl rəqabət qabiliyyəti olan milli iqtisadiyyat bunların qarşılıqlı münasibətlərindən formalaşır, Smitin sözləri ilə desək, iqtisadiyyatı “bazarın görünməz əli” yönləndirir. Dövlətin rolu isə minimum həddədir və hökumətin iqtisadiyyata müdaxiləsi arzu olunan deyil.

- *2-ci Planlı iqtisadiyyat yanaşması.* Marxsın ideyalarına əsaslanan modeldir. Bu sistemdə bazar mexanizmləri boğulur, hətta iqtisadiyyatın sabitliyi halında belə dövlətin müdaxiləsi davamlı olmalıdır. Burada əsas iştirakçı dövlətdir.

- *3-cü Keyns yanaşması.* Bu yanaşmanı faktiki olaraq, yuxarıda sadalanan yanaşmaların sintezi hesab etmək olar. Böyük Depressiya illərində ABŞ-da bu yanaşmanın tətbiqi ilə dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi artdı və bunun da, sayəsində böhrandan çıxmaq mümkün oldu.

1970-ci illərdən son dövrlərədək milli iqtisadiyyatlarda tətbiqinə çox rast gəlinən iqtisadi yanaşma isə monetarizmdir. Xüsusən də, ABŞ prezidenti Ronald Reyqanın və Britaniya baş naziri Marqaret Teççerin iqtisadi siyasətdə monetarist yanaşmadan bəhrələnmələri bu yanaşmanı daha da məşurlaşdırdı. Bu da klassik yanaşmanın qismən dəyişdirilmiş halıdır. Burada ən əsas diqqət dövlətin tədaviyə buraxdığı pula yönəlir və dövlət mərkəzi bank vasitəsilə tədaviyə buraxılan pul kütləsin həcmi artırır azaltmaqla iqtisadiyyata nəzarət etmək imkanı əldə edir. Çikaqo məktəbinin nümayəndəsi Milton Fridmanın adı ilə bağlıdır.

Tarixi təcrübələri nəzərə almaqla, Azərbaycanda müasir vəziyyətdə Keyns yanaşmasının gücləndirilmiş variantı istifadə edilir. Başqa sözlə ifadə etsək, beynəlxalq təşkilatların tələb və tövsiyələrinin əksinə olaraq, müasir mərhələdə

Azərbaycanda dövlətin iqtisadiyyata fəal müdaxiləsi məqsəduyğun hesab edilir. Bu səbəbdən də hökumət bundan geniş istifadə edir.

Dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra keçən qısa dövrdə Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi siyasəti və gərgin iqtisadi, siyasi fəaliyyəti nəticəsində, ağır ilkin şərtlərin olmasına rəğmən, dünya təsərrüfat sisteminə inteqrasiyasında eləcə də sosial-iqtisadi inkişafında çox böyük uğurlar əldə edilmişdir. Ən böyük nailiyyət isə Azərbaycan modelinin yaranmasıdır. Yeni yaradılmış iqtisadi inkişafın milli modelləri özü özlüyündə həm dünya sivilizasiyasının nailiyyətlərini, həm də milli xüsusiyyətləri ehtiva edir. Azərbaycanın milli iqtisadi inkişaf modelinin formalaşmasını 2 mərhələyə bölmək mümkündür.

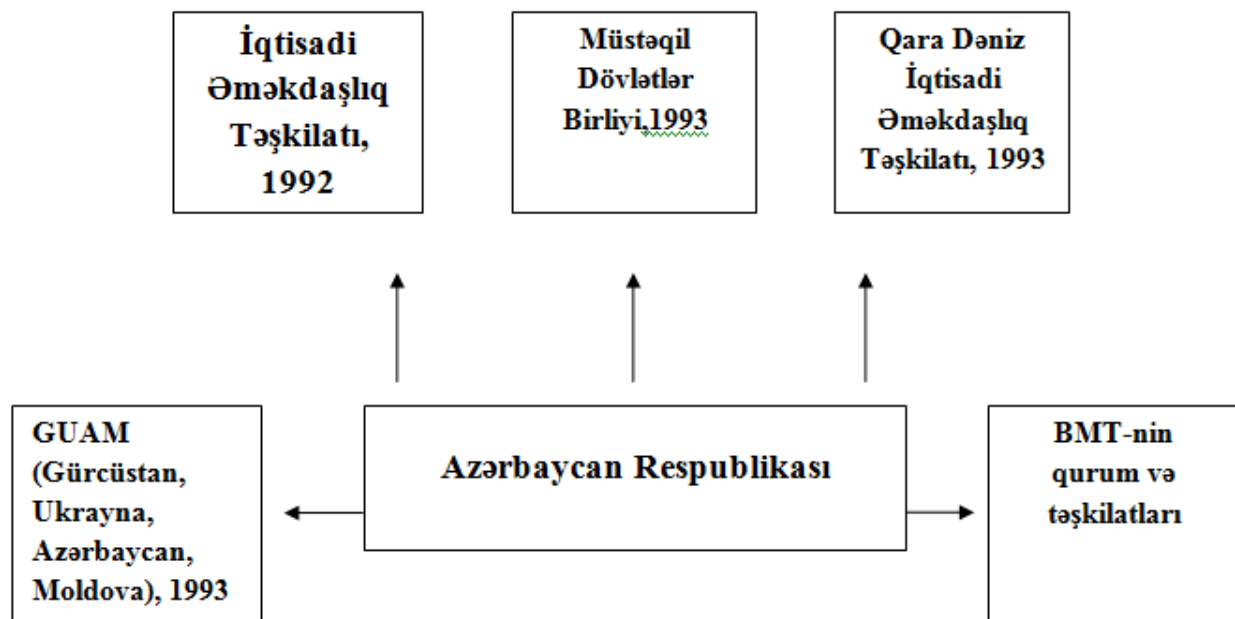
I mərhələ 1991-2003-cü illər

I mərhələ 2003-cü ildən sonrakı dövr.

Suverenlik illərində formalaşan iqtisadi inkişaf modeli nəticəsində Azərbaycanın dinamik inkişafı təmin edilmiş, makroiqtisadi sabitlik qorunub saxlanılmış, qeyri-neft sektoru inkişaf etdirilmiş, strateji valyuta ehtiyatlarının artımı təmin olunmuş, əhalinin sosial rifahı davamlı olaraq yaxşılaşdırılmış, sahibkarlığa dövlət dəstəyi artmışdır. Aparılan iqtisadi siyasət ölkədə konservativ monetar meyilli qismən açıq tipli liberal-demokratik və sosialyönümlü modelin formalaşmasına gətirib çıxarmışdır.

Müstəqilik illərində Azərbaycanın xarici iqtisadi strategiyasına diqqət yetirsək görmüş olarıq ki, ölkəmiz üçün əsas prioritet məsələlər dünya təsərrüfat proseslərində fəal iştirak etmək, eləcə də geoiqtisadi məkanda baş verən tendensiyalara adekvat şəkildə reaksiya verməkdir. İqtisadiyyatın köklü şəkildə yeniləşdirilməsi və siyasi sistemin dəyişdirilməsi Azərbaycan Respublikasının

dünya iqtisadiyyatına integrasiyasına münbit şərait yaratmışdır. Aşağıdakı sxemdə Azərbaycanın beynəlxalq integrasiya bloklarında iştirakı qeyd edilmişdir.

Sxem 1 : Azərbaycan Respublikasının Beynəlxalq təşkilatlarda iştirakı.

Mənbə: Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi rəsmi internet sahifəsi www.economy.gov.az-dan götürülmüş məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilib.

İlk olaraq Azərbaycan iqtisadiyyatını ümumi nəzərdən keçirək, Azərbaycan 20-ci əsrin II yarısından başlayaraq kənd təsərrüfatı ölkəsindən aqrar-sənaye dövlətinə çevrildi və 21-ci əsrdə neft hasilatının təsiri altında yeni sənayeləşmə perioduna qədəm qoyuldu. Azərbaycan dünya səviyyəli layihələrdə iştirak etdi. Bəzi layihələrin əsas iştirakçısı kimi çıxış etdi. Bunlara Ulu öndər Heydər Əliyevin gərgin əməyi eləcə də yüksək nüfuzunun sayəsində 1994-cü il 20 sentyabr

tarixində dünyanın 11 ən böyük neft şirkətləri ilə imzalanmış Xəzərin Azərbaycan sektorunda olan "Azəri", "Çıraq" yataqlarının dərinlikdə yerləşən hissələrinin birlikdə işlənməsi və hasil olunmuş neftin pay şəklində bölüşdürülməsi" haqqında "Əsrin Müqaviləsi" ni, eləcə də Heydər Əliyevin ideyası olan "Bakı –Tbilisi - Ceyhan neft boru kəməri layihəsi, həmçinin də "Bakı-Tbilisi-Qars" dəmir yol xəttinin çəkilişi və s. layihələri misal gətirmək olar.

1.2. Xarici iqtisadi əməkdaşlığa həsr olunmuş konsepsiyaların ümumi şərh

İstənilən ölkənin xarici iqtisadi siyasətinin müəyyənləşdirilməsində iqtisadi siyasət konsepsiyasını əsas əhəmiyyət kəsb edən faktor hesab etmək olar. Bu siyasətin balanslaşdırılmış təşkil edilməsində ölkənin milli iqtisadi maraqlarının qorunması, onun beynəlxalq məkanda nüfuzunun artması, həmçinin dünya bazarı proseslərində iştirakının genişlənməsi və dünya təsərrüfat sistemində rəqabət qabiliyyətinin gücləndirilməsi məsələləriylə birbaşa əlaqəlidir. Beynəlxalq iqtisadi siyasət konsepsiyası xarici iqtisadi siyasət konsepsiyasına nisbətə daha qısa dövrü əhatə edir. Artıq XX əsrin ortalarında xarici iqtisadi siyasət təkmilləşərək beynəlxalq iqtisadi konsepsiya formasında dünya iqtisadiyyatına yüksək təsir göstərməyə başlamışdır. Beynəlxalq iqtisadi siyasət konsepsiyası iki və daha çox ölkə üçün beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin təşkili, nizamlanması, inkişafı üçün alət və vasitələrdən ibarətdir. Beynəlxalq iqtisadi siyasət mahiyyətinə görə sənaye təyinatlı və ya coğrafi prinsiplər əsasında formalaşdırılır. Məsələn, hər hansı bir regionda, bu regionların Qərbi Avropada, Şimali Amerikada və yaxud Cənub-Şərqi Asiyada yerləşməsindən asılı olmayaraq, regional bənzərlik baxımından bu cür beynəlxalq iqtisadi siyasət konsepsiyaları bir-birinə yaxın ola bilərlər. Qlobal beynəlxalq iqtisadi siyasəti isə bu siyasətin elementlərinin dünyanın müxtəlif regionlarını, dünya təsərrüfat sisteminin inteqrasiya məkanlarını əhatə etdiyi proseslər nəzərdə tutulur. Məsələn, bütün dünya dövlətlərinin narahatlığına səbəb olan və ümumdünya koordinasiyasını tələb edən ətraf mühit mühafizəsi, demoqrafiya problemləri, yoxsulluq və aclıq, işsizlik problemləri və s. Adətən, bu cür qlobal beynəlxalq iqtisadi siyasəti beynəlxalq qurumlar, məs. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı və digərlər təşkilatlar formalaşdırır.

Azərbaycanın geoiqtisadi vəziyyətinə, hazırki resurs imkanlarına, beynəlxalq əmək bölgüsünün xüsusiyyətlərinə, və elmi -texniki potensiala uyğun olaraq xarici iqtisadi fəaliyyətin formalaşmaqda olan mexanizmi xarici iqtisadi strategiyanın birinci məqsədi olan Azərbaycanın milli təsərrüfat kompleksinin dünya və regional təsərrüfat sistemində inteqrasiyasını təmin etməlidir.

Bu məqsədə çatmaq bir-biri ilə əlaqəsi olan üç əsas vəzifənin yerinə yetirilməsini nəzərdə tutur: I milli təsərrüfatın yenidən qurulması üçün dünya iqtisadi sisteminin imkanlarından istifadə; II dünyada qəbul edilmiş olan prinsiplərin, normaların və iqtisadi mexanizmlərin olduğu bazar sisteminin formalaşdırılması; III xarici iqtisadi sektorun davamlı artım amilinə çevrilməsinin təmini.

Aparılan islahatlar ilk növbədə aşağıdakı prinsipləri özündə əks etdirməlidir:

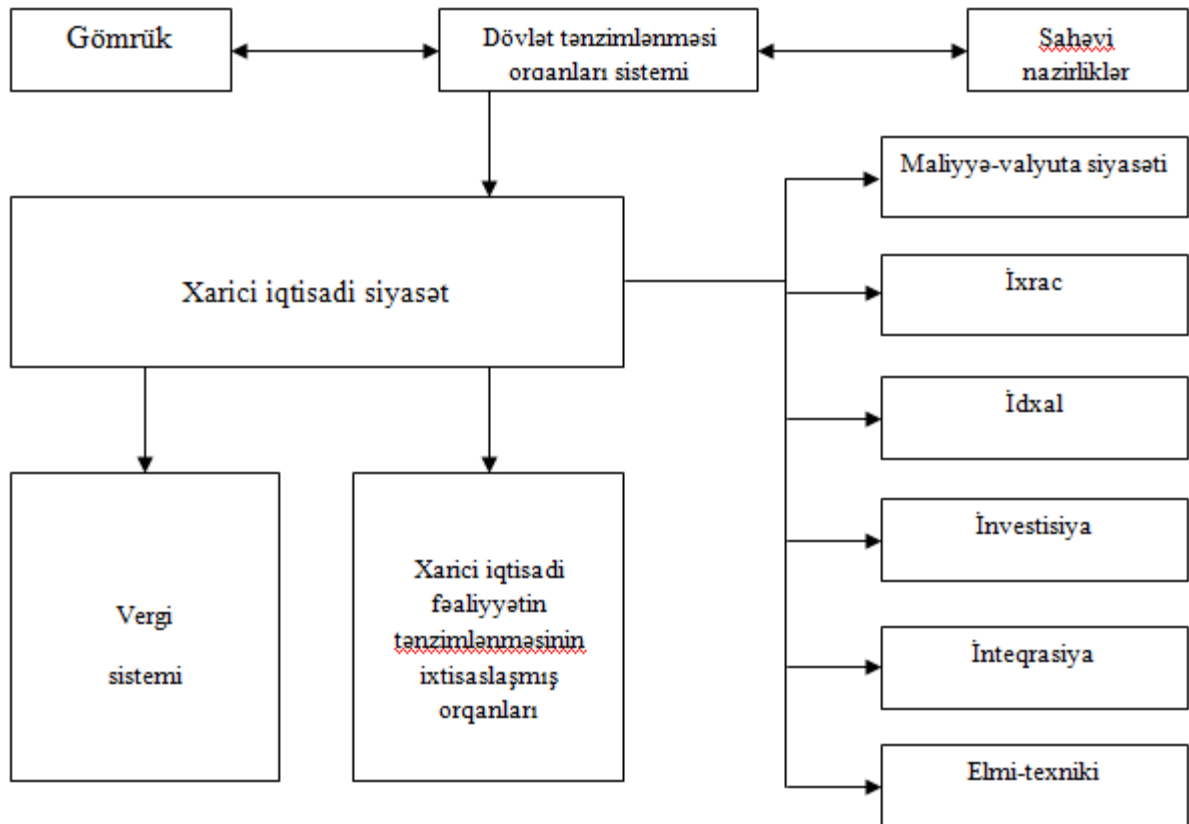
1. idarəetmədə mərkəzləşdirilmiş plan - sərəncamverici metodlardan bazar prinsiplərinə keçmək;
2. beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin dövlətləşdirilməsinin qarşısının kəsilməsi;
3. beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin köklü surətdə yumşaldılması.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 5 .04. 1994 - cü il tarixli “Xarici ticarətin liberallaşdırılması haqqında” fərmanı çox yüksək əhəmiyyət kəsb edir. Bu fərmanla xarici ticarət üzərində dövlət inhisarı aradan qaldırılmış və müstəqil xarici iqtisadi fəaliyyət prinsipi tətbiq edilmişdir. Bunlarla yanaşı xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi sisteminin yenidən formalaşmasına təkan vermişdir. Bundan sonra mülkiyyətindən asılı olmayaraq bütün müəssisə və təşkilatlara xarici ticarət əməliyyatı həyata keçirmək hüququ verilmiş oldu. Dövlətin rolu isə yalnız tənzimləmə və nəzarət funksiyalarının yerinə yetirilməsi ilə məhdudlaşdırıldı.

Xarici iqtisadi siyasətin formalaşması zamanı bir çox prinsiplər nəzərə alınmalıdır. Aşağıda əsas götürülməli olan bəzi prinsiplər qeyd edilib.

1. Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinin tamlığı.
2. xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimində iqtisadi tədbirlərə üstünlüy verilməsi;
3. xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi sisteminin reallaşmasına edilən nəzarətin təkliyi;
4. xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarının eyni hüquqlu olmalarının təmini, həmçinin onların hər hansı bir diskriminasiya ilə qarşılaşmamasının təmin edilməsi;
5. dövlət və onun strukturlarının xarici iqtisadi fəaliyyətə lazım gəlmədikcə müdaxiləsinin istisna edilməsi;
6. dünya təsərrüfat əlaqələrində azadlığın təmin edilməsi və ona milli xarici iqtisadi təhlükəsizliklərinə zəmanət verilməsi;
7. dövlət tərəfindən xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarının hüquq və qanun çərçivəsində maraqlarının qorunması;
8. milli bazar iqtisadiyyatının inkişafının dünya bazar təsərrüfatında mövcud vəziyyətə adekvatlığı;
9. beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıqda ən yüksək dərəcədə iştirak üçün iqtisadiyyatın liberallığının təmin edilməsi;
10. əmtəə və xidmət istehsalçılarının iqtisadi azadlığı;
11. beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın ən əsasda təkrar istehsal tipinin formalaşdırılması.
12. ölkəmizin milli iqtisadi maraqlarının qorunması;

Aşağıdakı sxemdə Azərbaycanın xarici iqtisadi fəaliyyətinin istiqamətləri, tənzimləyici orqanlar və s. barədə məlumat verilib.

Sxem 2: Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi fəaliyyətinin tənzimlənməsi sistemi və xarici iqtisadi siyasətin istiqamətləri.

Mənbə: Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi rəsmi internet sahifəsi www.economy.gov.az-dan götürülmüş məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Xarici ticarət siyasəti Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasətinin ən mühüm hissəsidir. Bu siyasət dövlətin əmtəə mübadiləsi sferasına müdaxiləsi dərəcəsindən asılı olaraq iki yanaşmanı özündə əks etdirir: 1. azad ticarət ; 2. proteksionizm. Müstəqilliyimizin ilk illərində azad ticarət prinsiplərinin üstünlük təşkil etdiyi müşahidə edilərsə də, hazırda dövlət hər iki yanaşmanın optimal nisbətindən istifadəyə üstünlük verir.

Xarici ticarət siyasətinin mühüm və bugünkü gündə Azərbaycan üçün aktual olan istiqaməti ixracın stimullaşdırılması siyasətidir ki, hazırda Azərbaycanda ixracın stimullaşdırılmasının bir neçə metdoundan istifadə etmək daha məqsədəuyğun hesab edilir. Bunların bəziləri aşağıdakılardır:

1. Vergi və gömrük güzəştlərinin tətbiqi. Az müddət ərzində ixracdan maksimum təsir əldə etmək üçün vergi güzəştlərinin həm mənfəətdən vergiyə, həm də dolayı vergilərə tətbiq etmək mümkündür. İxracın inkişafında əhəmiyyətli olan istehsal sahələrinə münasibətdə mənfəətdən vergiyə güzəştlərin tətbiq edilməsi daha effektiv olardı

2. İnhisarlarla sənayenin başlıca sahələri arasında olan qarşılıqlı münasibətlərin tənzimlənməsi. İxracatçılara müəyyən güzəştlərin tətbiqi məsələn kommunal xidmətlərin tariflərində güzəştlər, dəmir yolu daşımaları tariflərində və başqa güzəştlər və yaxud da imtiyazlar verilə bilər.

3. Xarici ticarətlə əlaqəli olan sahələrdə investisiya proqramlarının hazırlanması və tətbiqi. Bu cür proqramlar eyni zamanda, həm dövlətin büdcəsindən və ya bankların ayırdığı güzəştli kreditlərin hesabına maliyyələşdirilə bilər. Bu sahədə müəyyən addımlar atılsa da dövlətin prosesə nəzarətində müəyyən dərəcədə boşluqların olduğu məlumdur. Xüsusilə də ayrılmış vəsaitlərin təyinatına nəzarət daha da artırılmalı həmçinin ixrac edilmiş məhsulların ödənişlərinin ölkəyə gəlməsinə nəzarət prosesi daha da gücləndirilməlidir.

4. Həmçinin də ixracın stimullaşdırılmasında lizinqin mühüm rolu ola bilər. İnkişaf etmiş ölkələrdə isitismar edilən avadanlıq və texnikaların təqribən 60-70%-lik hissəsi lizinq yolu alınıb. Ölkəmizdəki sənaye müəssisələrinin texniki və texnoloji cəhətdən yenilənməsinə kəskin ehtiyac duyulur. Bugün Azərbaycanda lizinqdən istifadə əksər müəssisələrdə

istehsalın müəssirləşməsinə həyata keçirməyə eləcə də rəqabət qabiliyyətinə malik istehsalın yaradılmasına imkan verəcək ki, buda öz növbəsində investisiyalara ehtiyacda gərginliyi qismən azaldacaq. Bugün aqrar sektorda bu tədbirlərdən istifadə edilir ancaq bu da, yetərli şəkildə aparılmır və bu sahədə şəffaflıqla bağlı problemlər mövcuddur. Aqrar sektorla yanaşı sənayedə də dövlət sahibkarlara dəstəyini çoxaltmalıdır.

5. Xarici bazarların mənimsənilməsində yerli müəssisələrə yardım üçün təşkilati və texniki dəstək mexanizminin tətbiqi və səmərəli istifadəsi. Bu da öz növbəsində aşağıdakıları nəzərdə tutur:

- ixracatçıların müəssisələrə dövlət tərəfindən xarici sifarişlərin alınması və müasir standartlara cavab verən sənaye avadanlıqlarının əldə edilməsində sahibkarlara dəstəyin göstərilməsi;
- kommersiya informasiyalarının təqdim edilməsi;
- ixracatçıların digər ölkələrdə və ya dövlət və hökumət qurumlarında maraqlarının təmsil edilməsi və s.

6. İxrac-idxal əməliyyatlarının kreditləşdirilməsinin reallaşdırılması üçün güclü kredit təşkilatlarının və bankların yaradılmasına dəstək. Burada ixrac kreditlərinin sığortalanması, həmçinin də ixrac istehsallarının maliyyələşdirilməsini dəstəkləyən böyük bank strukturlarının yaradılması.

7. Azad iqtisadi zonaların digər bir növü olan xüsusi ixracatçıların və elmi- texniki zonaların yaradılması. Qeyd edim ki, son illər bu yöndə müsbət addımlar atılmaqdadır.

Beləliklə, cari xarici iqtisadi siyasətin reallaşması zamanı ölkənin dünya təsərrüfat sisteminə inteqrasiyasına xüsusi diqqət verilməli, bununla yanaşı ixtisaslaşma , mövcud ictimai əmək bölgüsü, eləcə də kooperasiyalasmadan çıxış edərək bu siyasət yüksək texnologiyada reallaşdırılmalıdır ki, ən yüksək şəkildə səmərə götürmək mümkün olsun.

1.3. Azərbaycanın dünya təsərrüfatı sistemində əlaqələrinin genişləndirilməsinin xüsusiyyətləri

Xarici iqtisadi əlaqələrin 80 %-lik payını xarici ticarət tutur. Xarici ticarət xarici iqtisadi əlaqələrin ənənəvi, eləcə də ən çox inkişaf etmiş formasıdır. Beynəlxalq ticarət beynəlxalq əməkdaşlığın əksər növlərini əlaqələndirir.

Hər bir ölkə üçün xarici ticarətin rolu əvəzedilməzdir. C.Saksın sözləriylə desək «dünyanın istənilən ölkəsinin iqtisadi nəaliyyətləri xarici ticarətdən asılıdır. Heç bir ölkə dünya iqtisadi sistemindən təcrid olunmuş vəziyyətdə sağlam iqtisadiyyat formalaşdırma bilməz». 21-ci əsrdə qloballaşma prosesi elə bir vüsət almışdır ki, bu proses qarşısıalınmaz olmuşdur. Milli iqtisadiyyatlar bir-biri ilə zəncir kimi bağlanmışdır. Bu zəncirin bir halqasında yaranmış problem digər halqalara öz təsirini göstərir. Bir növ milli iqtisadiyyatlar bir birini tamamlayır. Son bir neçə ildə böyük dövlətlərin siyasi məqsədlər üçün proteksionist iqtisadi siyasət aparmalarını müşahidə etsək də buçür tədbirlər davamlı ola bilməz və bu həmin ölkələrin öz iqtisadiyyatlarına mənfi təsir etmiş olar. Bueur addımlar atan ölkələrə qarşı əlbətdəki digər dövlətlərdə adekvat addımlar atır. Ancaq Dünya Ticarət Təşkilatı bu məsələrdə tənimləyici, yumşaldıcı tədbirlər həyata keçirərək beynəlxalq ticarəti liberallaşdırılmasında böyük rol oynayır. Təsədüfü deyil ki, beynəlxalq ticarətin 96 %-i bu təşkilata üzv dövlətlər arasında aparılır.

Azərbaycan 23 iyun 1997-ci ildən bu təşkilata üzvlük üçün müraciət etmişdir. Lakin hələ də müzakirələr öz nəticəsini verməmişdir. 2 Avqust 2006-cı il tarixində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Azərbaycan Respublikasının Dünya Ticarət Təşkilatına üzv olması prosesi ilə əlaqədar qanunvericiliyin Dünya Ticarət Təşkilatının tələblərinə uyğunlaşdırılması üzrə Tədbirlər Planı»-nın təsdiq edilməsi

barədə sərəncamı imzalanmışdır. Hazırda müzakirələr 9-cu mərhələdədir ki, Azərbaycan üzrə İşçi Qrupu yaradılmış və ardıcıl iclaslar keçirilir.

Azərbaycanın ÜTT-yə üzv qəbul edilməsində ölkəmizin əsas məqsədlərinə diqqət yetirək.

- Dünya təsərrüfat sisteminə integrasiya prosesinin sürətləndirilməsi;
- Təşkilata üzv olan ölkələrin bir – birlərinə tətbiq etdikləri güzəştlərdən faydalanmaq;
- Dünyanın bir çox ölkələri ilə ÜTT-nin qəbul etdiyi ümumi qaydaların əsasında ticarət əməliyyatları həyata keçirmək;
- Ölkəmizdə aparılmaqda olan iqtisadi islahatlara beynəlxalq təşkilatlar, eləcə də digər ölkələr tərəfindən yardımın artırılması;
- ÜTT qaydalarının tətbiqindən sonra yüksək həcmdə birbaşa xarici investisiyaların ölkəyə cəlb edilməsini təmin etmək;
- ÜTT -nin ticarət mübahisələrin həlli mexanizmlərindən istifadə etmək imkanının əldə edilməsi.

ÜTT-yə üzvlüyün Azərbaycanın iqtisadiyyatına müsbət təsirləri aşağıda qeyd etdiklərimiz ola bilər.

- ÜTT-yə qoşulmaqla ölkəmizin dünya iqtisadiyyatına daha da sıx eləcə də, səmərəli şəkildə integrasiya olunması
- Qeyri- neft sektoruna xarici investisiyaların cəlbinin genişləndirilməsi
- Milli iqtisadiyyatımızda rəqabət qabiliyyətinin artırılması və qloballaşma proseslərinə vaxtında həmçinin də, düzgün şəkildə adaptasiya olunması
- Ölkəmizin xarici iqtisadi əlaqələrinin daha da genişlənməsi
- Ölkənin investisiya və kredit cəlbəedicilik risklərinin əhəmiyyətli dərəcədə azalması

Ancaq Azərbaycan bugünkü gündə ÜTT-yə üzv olmaq üçün ilk növbədə rəqabət qabiliyyətinə malik olan yerli istehsala malik olmalıdır. Təəsüf ki, dünya bazarında rəqabət qabiliyyətli son məhsul həmçinin xidmətlərlə çıxış etmək üçün yerli istehsalın inkisaf səviyyəsi yüksək deyildir

Azərbaycanın ÜTT-yə üzvlüyündə yaranmış ən əsas problem statusun təyin edilməsidir ki, Azərbaycan bu təşkilatdan güzəştlər əldə etmək həmçinin proteksionist iqtisadi siyasəti müəyyən dərəcədə davam etdirmək üçün İnkişaf Etməkdə Olan Ölkə statusu ilə üzv olmaq istəyir. Həmçinin bizim üçün narahatlıq doğuran məsələlərdən biri də, aqrar sektorun müdafiəsidir ki, Azərbaycan dövləti bu sahəni qorumaq, inkişaf etdirmək həmçinin ölkənin ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək üçün güzəştə getmək istəmir.

Aşağıdakı sxemdə ÜTT-yə üzvlüyün Azərbaycan üçün müsbət və mənfi tərəfləri müqayisəli şəkildə qeyd edilib.

Müsbət tərəflər	Mənfi tərəflər
• Yerli sahibkarların ixrac imkanları artacaq. • Üzv ölkələr bir-birinə hər hansı qadağa tətbiq edə bilməyəcək. • Ölkə daxili və beynəlxalq ticarət əlaqələrində proseduralar sadələşdiriləcək. • İnhisar azalacaq, ticarət sahəsində korrupsiya aradan götürüləcək. • Azərbaycanda istehsal olunmuş məhsullar bu təşkilata üzv olan	• ÜTT-yə üzv olan ölkələrdə aqrar sektora subsidiyaların verilməsinə limitlər və ya qadağalar tətbiq edildiyindən bu sahədə zəifləmə qacınılmaz olacaqdır. • Xaricdən asanlıqla ölkəmizə daxil olan malların sayəsində daxili bazarda məhsul istehsalı zəifləyəcək qısa müddətdə isehlakçılar üçün əlverişli şərait yaransa belə bu uzun müddətli

ölkələrin bazarlarına ixrac edilərkən diskriminasiyaya malik qalmayacaq.	dövrə işsizlik və infilyasiya ilə müşayiət oluna bilər. Xidmət sektorunda xüsusilə də sığorta sahəsində geriləməyə səbəb ola bilər.
--	--

Sxem 3: Azərbaycanın ÜTT-yə üzvlüyünün təsirləri.

Mənbə: Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi rəsmi internet sahifəsi www.economy.gov.az-dan götürülmüş məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Azərbaycan siyasi suverenlik əldə etdikdən sonra iqtisadi inkişafın qarşısında duran əsas məsələlərdən biri də xarici iqtisadi əlaqələrin düzgün istiqamətdə qurulması zərurəti idi. Qarşıya qoyulmuş bu məqsədə çatmağın nəticəsidir ki, 2017-ci ildə Azərbaycan dünyanın 187 ölkəsi ilə iqtisadi-ticarət əlaqələrində olmuşdur.

Xarici ölkələrlə iqtisadi əməkdaşlığın Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının çoxsaxəli inkişafını təmin etmək üçün üstünlüklər verir. Buna görə də Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının formalaşması şəraitində xarici ölkələrlə qarşılıqlı iqtisadi münasibətlər və bu münasibətlərin inkişafı böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Xarici ticarətin tənzimlənməsində dövlət aktiv şəkildə çıxış edir ki, buna səbəb ölkədə yerli istehsalı qorumaq həmçinin ixracatın artmasının təmin edilməsidir. Eləcə də, burada vacib amil kimi fiskal maraqların olmasını da qeyd etmək lazımdır. Xarici ticarətə müdaxilə və nəzarət etməkdə istifadə edilən mühüm alətlərdən biri gömrük tarifləridir. 10. 06.1997 -ci ildə Azərbaycan Respublikasında «Gömrük Məcəlləsi» qəbul edildikdən sonra 20. 06. 1995-ci ildə

qəbul olunmuş «Gömrük tarifi» haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu qüvvəyə mindi. Gömrük tarifi, daxili bazarın xarici bazarla səmərəli əlaqəsini təmin etməklə, xarici ticarətin dövlət tənzimlənməsinin mühüm vasitəsi olan gömrük tarifinin formalaşdırılması, tətbiqi, həmçinin də Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçən mallardan rüsumların tutulması qaydalarını müəyyən edir.

Azərbaycanın xarici iqtisadi münasibətlərinin başlıca xüsusiyyəti beynəlxalq, regional həmçinin də yerli xarakterli iqtisadi təşkilatlara daxil olmaqla ictimai həyatın bütün sahələrində bu təşkilatlara inteqrasiya olunmaqdır. Müstəqillik qazandıqdan sonra Azərbaycanın əməkdaşlıq etdiyi beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar aşağıda qeyd etdikərimiz olmuşdur:

- İslam Konfransı Təşkilatı (İKT) – 8 dekabr 1991-ci il;
- İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (EKO) – fevral 1992-ci il;
- Beynəlxalq Valyuta Fondunun və Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı – 1992 - ci il;
- Qara dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (QİƏT) – 1993-cü il;
- Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (keçmiş QATT) müşahidəçi statusunda - 1993 cü il;
- Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB) – 1993-cü il;
- Avropa Şurası – 25 yanvar 2001-ci il.

Azərbaycan müsəlman respublikası olduğu üçün bir neçə beynəlxalq islam təşkilatlarına da üzv olmuşdur. Bu təşkilatlardan ən nüfuzlusu 28 ölkəni özündə birləşdirən İslam Konfransı Təşkilatıdır (İKT). İslam Konfransı Təşkilatı suverenlik əldə etdikdən sonra Azərbaycanın inteqrasiya olduğu birinci regional səviyyəli təşkilatdır.

Azərbaycan demokratiya və iqtisadi inkişaf naminə təşkilat olan GUAM təşkilatının üzvü eləcə də həmtəsisçisidir. Təşkilatın digər üzvləri isə Gürcüstan, Moldova və Ukraynadır. GUAM 1997-ci il, oktyabrın 10-da yaranmışdır. Bu təşkilatın yaranmasına başlıca səbəblərin siyasi olmasına baxmayaraq iqtisadi cəhətdənə üzv dövlətlər arasında əməkdaşlığın artırılmasında böyük rol oynamaqdadır.

Azərbaycanın üzv olduğu digər bir təşkilat olan İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının (EKO) Azərbaycanın dünya təsərrüfat sisteminə inteqrasiyasında xüsusi rolu vardır. Bu təşkilat daxilində əməkdaşlığın başlıca istiqamətlərini nəqliyyat və telekommunikasiya, kənd təsərrüfatı və sənaye sahəsində tərəfdaşlığın dərinləşdirilməsi, ticarət rejimlərinin liberallaşdırılması, elm və təhsilin inkişafında əməkdaşlıq və s. təşkil edir.

Azərbaycanın üzv olduğu həmçinin də təsisçisi olduğu digər bir təşkilat “Qara dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı” -dir. 25.06.1992 –ci ildə yaranmış olan təşkilatda üzv dövlətlər ticarət və iqtisadi inkişaf, kommunikasiya, bank işi və maliyyə, nəqliyyat, kənd təsərrüfatı və aqrar sənaye, turizm, gömrük və digər sərhəd orqanları ilə əməkdaşlıq və s. sahələr üzrə əməkdaşlıq edirlər:

Azərbaycan 1993-cü ilin 20 sentyabrından MDB-nin üzvü olmuşdur. 90-cı illərin əvvəllərində əsasən siyasi xarakterin ön planda olduğu eləcə də keçmiş SSRİ ölkələri arasında qarşılıqlı münasibətlərin qurulması məqsədi daşıyan Müstəqil Dövlətlər Birliyində hazırda daha çox, üzv dövlətlər arasında iqtisadi inteqrasiyanın çərcivələrinin müəyyən edilməsinə diqqət yönəlib. Bugün Azərbaycan bəzi MDB ölkələri ilə azad ticarət rejimini yaratmışdır. Həmçinin də sərbəst sərmayə üçün olan hüquqi bazanın yaradılması yekunlaşmışdır.

Azərbaycan Respublikası XXI əsrdə də inteqrasiya proseslərindəki öz inkişafını davam etdirdi. Beləki, Azərbaycan 2001-ci ilin 27 yanvar tarixində Avropa Şurası Parlament Asambleyasına 43-cü dövlət olaraq üzv qəbul olundu.

Bugun biz xarici ölkələrə neft və neft məhsulları, pambıq lifi, spirtli içkilər, tütün, əlvan metallar, kimya məhsulları, müəyyən dərəcədə ərzaq məhsulları ixrac edirik. Əvəzində daha çox ərzaq məhsulları (taxıl, yağ, un, şəkər, sitrus meyvələr və s.), metal və meşə materialları, avtomobil və sənaye avadanlıqları, tekstil məhsulları, mineral gübrələr, elektron məişət əşyaları və s. idxal edir. Qarşıya qoyulan əsas məqsədlərdən biridə , gələcəkdə xammal ixracatını hazır sənaye məhsulları ixracatı ilə əvəzləməkdir.

Müasir dünyada iqtisadi və elmi-texniki əlaqələrin inkişafı, beynəlxalq əmək bölgüsündə iştirak, daxili xalq təsərrüfatı məsələlərini həll etmək üçün, eyni zamanda ölkələr arasında sülh, əmin-amanlıq və mehribanlıq münasibətlərinin güclənməsində önəmli bir vasitədir.

Xarici iqtisadi əlaqələrin bu formaları eyni zamanda milli iqtisadiyyatın inkişafına təsir edir. Bu təsirin nəticələrinin təhlili və istehsalın perspektiv inkişaf istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi beynəlxalq əmək bölgüsü kateqoriyalarının məzmununu daha konkret müəyyən edir. Bu kateqoriyanın dəqiq müəyyən edilməsi vacibliyi eyni zamanda beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıq nəzəriyyəsinin inkişafı və dünya təsərrüfat sistemi haqqında təlimin inkişafıyla əlaqəlidir. Göstərilən məsələlərin həlli beynəlxalq əmək bölgüsü kateqoriyasını daha da aktual edir.

Azərbaycanın dünya təsərrüfat sistemində əlaqələrinin daha da genişləndirilməsinin təmini, həmçinin ölkəmizin ixrac potensialının artırılmasının təmini və s. davamlı dayanıqlı inkişafı sürətləndirmək üçün cənab prezident tərəfindən 2016-cı il 16 martda imzalanmış sərəncama əsasən "Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri" -nin təsdiqi və bundan irəli gələn məsələlər haqqında” 12 strateji yol xəritəsi hazırlanmışdır. Bu Yol Xəritəsi 2020-ci ilədək iqtisadi inkişaf strategiyası və tədbirlər planı, 2025-ci ilədək olan dövr üçün uzunmüddətli baxış və 2025-ci

ildən sonrakı dövr üçün hədəf baxışdan ibarətdir. Bu yol xəritəsində yalnız inkişaf məqsədləri və prinsipləri yox, həm də hər bir istiqamət üzrə qlobal meyillər, mövcud vəziyyətin təhlilini, görülcək tədbirləri , həmçinin iqtisadiyyatın 360 dərəcəli diaqnostikası, tələb olunan investisiya və nəticə indikatorları əhatə olunur. Qısamüddətli zaman içərisində vacib prioritetlərə fokuslanmaqla yanaşı orta və uzunmüddətli dövrdə iqtisadi inkişafın təməli qoyulacaqdır. Strateji Yol Xəritəsi iqtisadi yüksəlişə töhfə verən bütün faktorları, həmçinin yerli və beynəlxalq özəl sektorların kommunikasiyası həmçinin də, əməkdaşlığı üçün imkanları təmin edəcək. Dövlət investisiyaları katalizator rolunu oynayacaq və özəl sektor iqtisadi inkişafın əsas aparıcı qüvvəsinə çevriləcəkdir.

Milli iqtisadiyyatımız orta və uzunmüddətli perspektivdə fərqli dəyişikliklərin təsirlərinə məruz qalan mühitdə inkişaf edəcəkdir. Bütün təsirlərin müşahidəsi və anlaşılması onların səbəb olduğu çətinliklərin öhdəsindən gəlməkdə, eləcə də verdiyi imkanlardan faydalanmaqda vacib rol oynayır. Belə olduqda proqnozlaşdırılmayan proseslərin baş vermə ehtimalı yüksək olsa da, qlobal meyillərin bir neçəsinin növbəti illər ərzində qlobal iqtisadiyyata təsirləri son iki ildə müşahidə edilməkdədir. Azərbaycan üçün vacib olan təsirlər aşağıda qeyd edilib.

- Qlobal iqtisadi güc mərkəzlərinin Asiyada yeni formalaşan bazarlara doğru yerinin dəyişməsi .
- Texnoloji innovasiyaların əhəmiyyətli təsirləri.
- Neft–qaz qiymətləri.
- Dəyişən geosiyasi konfigurasiya.

Bu təsirləri ayrı ayrılıqda araşdırmağa çalışaq. Əvvəlcə inkişafda olan bazarların iqtisadi əhəmiyyətlərinin davamlı olaraq artımını nəzərdən keçirək.

Asiyanın bazarları hazırda dünyada yaradılmış iqtisadi dəyərin təxminən 21-22 %-ni əhatə edir. Proqnozlara görə 2030- cu ildə isə bu pay 36 %-dək yüksələcəkdir. Həmçinin şirkət səviyyəsində də əhəmiyyətli artımlar olacaqdır. Bu regionda olan transmilli şirkətlərin sayının iki dəfədən çox artacaqdır. Asiyada ümumi gəlirləri 1000000000 ABŞ dollarından çox təxminən 3000 yeni firmanın olması proqnozlaşdırılır. Son dövrlərdə mal və xidmətlər üzrə global ticarətin həcmının artımı ÜDM-in artımından 2 dəfə yüksək sürətə malik olmuşdur. Bunun getdikcə artması Avrasiyanın mərkəzində, Şimal –Cənub və Şərq– Qərb dəhlizlərinin kəsişməsində yerləşən, əlverişli coğrafi mövqeyə malik olan Azərbaycanın bu artışdan faydalanmasına şərait yaradır. Bütün bu proseslərdən səmərəli şəkildə istifadə edərək xarici iqtisadi siyasətdə bu faktorları nəzərə almaqla Azərbaycan bu proseslərdən faydalanmalıdır.

Yeni texnologiyaların iqtisadi təsirləri

İnternetin eləcə də son illərdə mobil internetin dünyada geniş yayılması global istehlak mədəniyyətlərində böyük dərəcədə dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. İnternet üzərindən şirkətlərlə istehlakçılar onlayn əlaqə qurması səbəbindən milli sərhədləri aşan satış kanalları təmin edilmişdir. Yeni texnologiyalar həm daha əvvəl formalaşmış, həm də yeni formalaşmaqda olan iqtisadi sahələrin inkişafına təsir edir. Azərbaycanda istər dövlət, istərsə də özəl sektorda idarəetmə, kommunikasiya, sənaye, bio, nano, informasiya, maliyyə və başqa sahələrdə öncül texnologiyaların tələblərinə uyğunlaşmaqdadır. Həmçinin müasir texnologiyaların inkişafı ilə paralel artan kibertəhlükəsizlik tədbirlər həyata keçirilməsi Azərbaycan üçün də aktual mövzudur. Müasir texnologiyaların idxalı ilə paralel, həm də onu idarə edən insan kapitalının formalaşdırılması, ümumilikdə təfəkkür tərzini yeniləşdirməkdədir. Ən müasir texnologiyalar və insan kapitalı daha yüksək əlavə dəyər yaradır.

Geosiyasi qeyri–sabitlik

Keçən illər ərzində hətta bu gündə misli görünməmiş qlobal siyasi qeyri–sabitlik müşahidə olunmaqdadır. Siyasi rəhbərlərin tez–tez dəyişməsi, müharibə, terrorçuluq eləcə də sürətlə artan qaçqın axınları bunlara misal ola bilər. Xüsusəndə Azərbaycana yaxın regionlarda bu cür problemər daha çox müşahidə edilir. Siyasi qeyri-sabitliyin, təhlükəsizlik problemlərinin, sanksiyaların tətbiq edildiyi ölkələrdə ticarət həcmələri kəskin sürətdə az olmasına baxmayaraq, böhranlı vəziyyətlərin öhdəsindən gəldiyi, iqtisadiyyatın liberal olduğu və ya sanksiyaların olmadığı ölkə və regionlarda bərabər səviyyəli artım müşahidə edilir. Geosiyasi baxımdan təzədən formalaşan dünyada Azərbaycanda risklər və çağırışlar doğru- düzgün qiymətləndirilərək dayanıqlı inkişaf təmin edilməlidir. Xüsusilə də, iqtisadi təhlükəsizliyin ən əsas komponentləri olan enerji, maliyyə, ərzaq və nəqliyyat təhlükəsizliyinin dayanıqlı olması ölkəmizin geosiyasi katalizmlərə qarşı dözümlülüyünü daha da gücləndirəcəkdir.

Neftin yeni qiymət hədləri Son bir neçə il ərzində neftin qiymətləri aşağı düşmüş və qiymətlərdə volatillik artmışdır: neftin bir barelinin qiymətinin 2008-ci ildə 150 ABŞ dollarına yaxın olduğu halda 2016-cı ildə 30 ABŞ dollarınacan enmişdir. Neft qiymətlərindəki bu cür enmənin Azərbaycanın iqtisadiyyatına təsiri çox böyük olmuşdur. Belə ki, 2010–2014-cü illərdə iqtisadi artımın sürəti yavaşlayaraq 2014-cü ildə orta hesabla 2,6 % olmuşdur. 2015-ci ildə isə ixracın həcmənin və dövlət büdcəsinin gəlirlərinin azalması işsizlik səviyyəsinin əvvəlki ilə nisbətən minimum 3 % artmasına səbəb olmuşdur. Ucuz neft qiymətləri səbəbindən cari hesablar balansında yaranmış gərginliyin manatın məzənnəsinə göstərdiyi təzyiq səbəbindən 2015-ci ildə milli valyutamız iki dəfə devalvasiyaya uğramış iki dəfədən çox dəyər itirmişdir.

Beynəlxalq Valyuta Fondu Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatının 2025-ci ilədək illik 2–3 faiz artacağını düşünür. Bu temp ötən bir neçə il ərzində müşahidə olunan artım səviyyəsinə uyğundur.

Neft və qaz sektorunun milli iqtisadiyyatları inkişaf etdirmək potensialı zəiflədikcə, Səudiyyə Ərəbistanı, Qazaxıstan, Venesuela eləcə də Rusiya da daxil olmaqla, enerji resursları ilə zəngin ölkələr çətinliklərlə üzləşir və öz iqtisadiyyatlarını şaxələndirməyə çalışırlar. Hal-hazırda Azərbaycanda da eyni vəziyyət mövcuddur. Ölkəmizin keçən illər ərzində yaratmış olduğu baza əsasında qlobal iqtisadiyyatdakı mövqelərini daha da gücləndirmək imkanları var. 2018-ci ilin ilk 3 ayında neft qiymətlərində müəyyən dərəcə yüksəlmə 60-70 ABŞ dolları arası qiymətlərin olması ölkəyə valyuta daxil olmasını artırır. Azərbaycan hökuməti bu gəlirləri maksimum səmərəli şəkildə qeyri – neft sektoruna yönəltməlidir. Çünki dünyada baş vermiş olan mürəkkəb geosiyasi proseslər neftin qiymətinə birbaşa təsir edir və bu qiymətləri elastik edir. Həmçinin siyasi proseslərdə dəyişmələrin sürətli olması da sabit qiymətlərin qalacağına ümidləri yüksək dərəcədə azaldır.

Fəsil 2 : Azərbaycanın dünya təsərrüfatı sistemində müasir durumunun kompleks tədqiqi

2.1. Azərbaycanın beynəlxalq mal və xidmətlər bazarında müasir durumu

Azərbaycan Respublikasının dünya təsərrüfatı sistemində müasir durumunu tədqiq etmək üçün xronoloji şəkildə Azərbaycanın beynəlxalq əmək bölgüsündə iştirakına nəzər yetirməliyik. Hələ Azərbaycan keçmiş SSRİ-nin tərkibindəyəkən mərkəz vasitəsilə bir sıra beynəlxalq əmək bölgüsü proseslərində iştirak edirdi. Ancaq bunlar məhdud və kəskin normativlər əsasında aparıldığından, burada Azərbaycanın milli maraqlarına uyğun iqtisadi ticarət münasibətlərindən söhbət gedə bilməzdi. Yalnız SSRİ-nin süqutundan sonra, Azərbaycan müstəqil ölkə kimi artıq sərbəst ticarət iqtisadi siyasəti formalaşdırmalı və müstəqil iqtisadi konsepsiyalara malik olmaq zərurətində idi. Başqa sözlə desək, Azərbaycan Respublikasının dünya iqtisadi proseslərinə sürətləndirən amillər aşağıdakılardır:

1. ölkənin azad xarici -iqtisadi siyasətinin və milli konsepsiyasının formalaşdırmasına marağı olması.
2. təbii ehtiyatlardan və resurslardan, xüsusilə də karbohidrogen ehtiyatlarından ölkənin milli maraqlarına uyğun effektivli istifadənin reallaşdırmasına investisiyaların cəlb edilməsi.
3. iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsiylə davamlı inkişafın təmin edilməsi, beynəlxalq və regional iqtisadi məkanda Azərbaycanın imicinin artırılması eləcə də bütünlüklə milli iqtisadi inkişaf modelinin formalaşdırılması və təkmilləşdirilməsi.

4. Azərbaycanın beynəlxalq bazarda rəqabətqabiliyyətinin daha da yüksəldilməsi və müəssir dünya iqtisadiyyatı proseslərində aktiv iştirak etməklə, innovasiyaların tətbiq edilməsi, yeni texnologiyaların ölkəyə gətirilməsi eləcə də dünya təsərrüfat sistemində yuxarı yerlərdən birini tutması istəyi və s.

Azərbaycan Respublikası suverenlik qazandıqdan sonra özünün milli maraqlarını əks etdirən ticarət siyasəti formalaşdırdı ki, bu ticarət siyasətində aşağıdakı amillər qeyd edilir:

- ☐ ölkənin azad və suveren ticarət siyasətinin olması istəkləri;
- ☐ xarici ticarət əməliyyatlarında səmərəliliyinin yüksəldilməsi;
- ☐ beynəlxalq ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi və ticarət siyasəti ilə məşğul olan beynəlxalq qurum və təşkilatların işində ölkənin milli maraqlarını qorumaq;
- ☐ ölkənin təbii ehtiyatlarından və milli resurslarından istifadə edilməsində ticarət əlaqələrinin təkmilləşdirilməsi və ticarət diplomatyasının köməyi ilə bu sahədə milli maraqların qorunması;
- ☐ Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olmaq üçün hazırlıq tədbirlərinin görülməsi, mal və xidmətlər üzrə ticarət əməliyyatlarının, qanunvericiliyin bu qurumun siyasətinə uyğunlaşdırılmasının təşkili;
- ☐ Xarici ticarət münasibətləri, idxal-ixrac əməliyyatları üzrə çevik siyasətin aparılması;
- ☐ Dünya təsərrüfat sistemində eləcə də kooperasiya əlaqələrində Azərbaycanın fəal iştirakının təmin edilməsində ticarətin rolunun artırılması;
- ☐ ölkənin istehlak mallarına olan tələbatının təmin edilməsi və iqtisadi-ərzaq təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi üzrə ticarət siyasətinin təkmilləşdirilməsi.

□ milli istehsalın stimullaşdırılması, yerli istehsalçıların qorunması və ixraca stimul yaradılması;

□ ticarətin inkişafı üçün bu sahənin tam liberallaşdırılması, sərbəst ticarət əməliyyatlarının artırılması üçün əlavə tədbirlərin təşkili və dövlət proqramlarının işlənib qəbul edilməsi üzrə siyasətin gücləndirilməsi və s.

Azərbaycanın 1991-2017 ci illər ərzində illik ticarət dövriyyəsinə nəzər yetirsək illər üzrə kəskin fərqlərin şahidi olarıq. 2008-ci ildən böyük neft gəlirlərinin ölkəyə daxil olması və Xəzərin neft yataqlarında neft hasilatına başlanılması az və ya mənfi olan ticarət saldosunda müsbət istiqamətdə kəskin artıslara səbəb olmuşdur. Ancaq bu illər ərzində ixracın artmasıyla paralel olaraq idxalda artmışdır ki, buda qeyri-neft sektorunda inkişafın zəif getməsinə göstərən amillərdən biridir.

<u>İllər</u>	<u>Milyon ABŞ dolları ilə</u>			
	<u>Ticarət</u>	<u>idxal</u>	<u>Ixrac</u>	<u>Saldo</u>
1991	4,002.2	1,881.2	2,121.0	239.8
1992	2,423.8	939.8	1,484.0	544.2
1993	1,353.5	628.8	724.7	95.9
1994	1,430.6	777.9	652.7	-125.2
1997	1,575.7	794.3	781.3	-13.1
1998	1,682.6	1,076.5	606.1	-470.4
1999	1,965.1	1,035.8	929.7	-106.2
2001	3,745.3	1,431.1	2,314.2	883.1
2003	5,216.6	2,626.2	2,590.4	-35.8
2006	11,638.9	5,266.7	6,372.2	1,105.5
2007	11,771.7	5,713.5	6,058.2	344.7
2008	54,925.0	7,170.0	47,756.0	40,586.0
2010	27,960.8	6,600.6	21,360.2	14,759.6
2011	36,326.9	9,756.1	26,571.1	16,814.8
2012	33,560.9	9,652.8	23,908.0	14,255.1
2013	34,687.9	10,712.5	23,975.4	13,262.8
2014	31 016 .3	9,187.7	21,828.6	12,640.9
2015	20 645. 5	9 221 .4	11 423.4	2 203. 07
2016	17 674. 7	8 532 .4	9 143 .2	610.83
2017	22 593.6	8 782.01	13 811.63	5 029.61

Cədvəl 1: Azərbaycanın 1991-2017 ci illər ərzində illik ticarət dövriyyəsi.

Mənbə: www.customs.gov.az - dan götürülmüş məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Cədvələ diqqət yetirsək görürük ki, illərə görə ticarət saldosunda böyük fərqlər vardır. Həmçinin bəzi illərdə ötən ilə nisbətən idxal və ya ixracın həcmində kəskin fərqlər var. Bunların yaranmasına əsas səbəb həmin illərdə baş vermiş iqtisadi hadisələr və proseslər olmuşdur. Həmçinin dünya bazarında neft qiymətlərinin dəyişməsi, neft hasilatının miqdarının dəyişməsi, global iqtisadi böhranların olması və digər faktorlar vardır. Son 15 ildə dünya bazarında neft qiymətlərinə həmçinin illər üzrə Azərbaycanda hasil edilmiş xam neftin həcminə nəzər yetirək.

İllər	Dünya bazarında illik ortalama xam neft qiymətləri (1 barel-ABŞ dolları ilə)	Azərbaycanda Neft hasilatı (qaz kondensatı daxil olmaqla), min ton
2007	72.52	42 597
2008	97.00	44 514
2009	61.51	50 416
2010	79.47	50 838
2011	111.27	45v 626
2012	111.64	43 375
2013	108.56	43 457
2014	99.04	42 076

2015	52.35	41 628
2016	43.55	41 050
2017	54.25	38 689

Cədvəl 2: Dünya bazarında orta illik xam neft qiymələri və Azərbaycanda hasil edilən neftin həcmi.

Mənbə: www.opec.org və www.azstat.gov.az – dan götürülmüş məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Bu cədvələ diqqət yetirsək, ölkənin ticarət dövriyyəsinin xüsusəndə ixracının həcmnin dəyişməsinə başlıca təsir edən amillərdən ən əsasının neft qiymətləri və həmçinin ölkəmizdə hasil edilmiş neftin miqdarının olmasını görürük. Həmçinin Ulu öndər Heydər Əliyevin və onun davamçısı cənab prezident İlham Əliyevin xüsusi təşəbbüskarlıqları sayəsində həyata keçmiş beynəlxalq neft müqavilələri və neft kəmərlərinin inşası və istifadəyə verilməsi Azərbaycan neftinin dünya bazarına çıxarılmasını təmin etmişdir. Bununla da neft hasilatı artmış və neftin beynəlxalq bazarlara çıxması daha ucuz başa gəlmişdir. Bu faktorunda illər üzrə ticarət dövriyyəsinin artmasında böyük təsiri vardır.

Bütün bu qeyd etdiyimiz faktorları analiz etsək Azərbaycan iqtisadiyyatının müasir durumunu böyük həcmdə aşkar etmiş olarıq. Bunun üçün ticarət dövriyyəsində əsas yeri tutan məhsulları nəzərdən keçirək. İlk olaraq 2017-ci ildə Azərbaycanda ən çox ixrac olunan malların adlarına və həcminə nəzər yetirək.

№	Məlin adı	Miqdar	Statistik dəyər(min ABŞ dolları)	Ümumi ixraca nisbətən, %-lə
	İxrac cəmi	-	13 811 624.44	100
1	Xam neft, ton	27 227 902.15	10 706 817.77	77.52
2	Neft məhsulları, ton	835 452.74	339 159.34	2.47
3	Təbii qaz, min kub metr	7 543 483.33	1 193 712.38	8.63
4	Elektrik enerjisi, min kVt/saat	1 160 196.03	50 968.97	0.36
5	Meyvə-tərəvəz, ton	548 998.73	502 826.59	3.65
6	Çay, ton	1 734.96	10 232.64	0.07
7	Bitki, heyvan mənşəli yağlar və piylər, ton	15 753.23	17 046.85	0.11
8	Şəkər, ton	61 206.76	39 515.08	0.30
9	Spirтли və spirtsiz içkilər, min ABŞ dollar	-	21 923.11	0.15
10	Kimya sənayesi məhsulları, ton	325 259.11	79 562.44	0.59
11	Plastmass və ondan hazırlanan məmulatlar, ton	147 873.89	101 120.08	0.72
12	Pambıq lifi, ton	24 655.69	33 753.40	0.25
13	Pambıq iplik, ton	7 028.61	15 922.59	0.12
14	Qara metallar, onlardan hazırlanmış məmulatlar, ton	163 994.87	82 885.92	0.61
15	Alüminium, ondan hazırlanmış məmulatlar, ton	59 579.85	117 674.27	0.84
	Digərləri	-	498 503.02	3.61

Cədvəl 3: 2017-ci ildə ən çox ixrac olunan mallar və onların həcmli

Mənbə: www.customs.gov.az - dan götürülmüş məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Bu cədvəldən açıq şəkildə görünür ki Azərbaycan iqtisadiyyatı enerji resurslarının böyük həcmdə asılıdır. Həmçinin ixracın payında hazır məhsulun həcmi nəzərə çarpmayacaq dərəcədə azdır. İlk olaraq bunu araşdırsaq görərik ki, ölkədə aparılmış qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi ilə bağlı tədbirlər o qədər də səmərəli olmamışdır. Əlbətdə ki, Azərbaycan neft ölkəsidir və bu sahədə bir əsrdən çoxdur ki, ixtisaslaşıb. Bugunki gündə, neft sektorundan uzaqlaşaraq bütün diqqəti qeyri-neft sektorunun inkişafına yönəltmək ölkə iqtisadiyyatını uçuruma aparmış olar. Ancaq bu sahə mərhələli şəkildə inkişaf etdirilməli və xarici investisiyanın cəlb ediliyi daha da artırılmalı və ölkənin neftdən asılılığı tamamilə azaldılmalıdır. Ümumilikdə Azərbaycan 2017-ci il ərzində 187 ölkə ilə ticarət dövryyəsi yaratmışdır. 2017-ci ildə Azərbaycanın əsas ticarət partnyorlarına nəzər salaq. Aşağıdakı cədvəldə ixracda əsas pay sahibi ölkələr və hər biri ilə ticarət dövryyəsi qeyd edilib.

Ölkələrin adı	Min ABŞ dolları	Ümumi ixaca nisbətən faizlə
Cəmi	13 811 624.44	100.00
İtaliya	4 406 425.24	31.90
Türkiyə	1 366 337.09	9.89
İsrail	638 938.40	4.63
Rusiya	587 025.37	4.25
Çexiya	556 854.85	4.03
Kanada	534 279.25	3.87
Gürcüstan	471 349.17	3.41
İndoneziya	465 126.38	3.37

Almaniya	450 462.03	3.26
Portuqaliya	446 343.32	3.23
Çin	443 807.35	3.21
Hindistan	365 516.36	2.65
Digər ölkələr	307 99159.64	22.30

Cədvəl 4: 2017-ci ildə ixrac əməliyyatlarında yüksək pay sahibi olan ölkələrin siyahısı.

Mənbə: www.customs.gov.az - dan götürülmüş məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Cədvəldən də, göründüyü kimi əsas ticarət partnyorumuz İtaliyadır. Bunun əsas səbəbi hasil edilən neftin İtaliyaya satılmasıdır.

Aşağıdakı cədvəldə isə 2017-ci ildə idxalın struktruna nəzər yetirək. Məlumdur ki, Azərbaycanda sənayenin inkişafının zəif olması ilə əlaqədar idxalın struktrunda əsas yeri hazır məhsul idxalı tutacaqdır.

№	Məlin adı	Miqdar	Statistik dəyər(min ABŞ dolları)	Ümumi idxala nisbətən, %-lə
	İdxal cəmi	-	8 782 007.55	100
1	Maşın, elektrik aparatları, mexanizm, avadanlıqlar eləcə də onların hissələri		1 866 664.75	21.25
2	Yeyinti məhsulları	-	1 403 818.51	16
3	Nəqliyyat vasitələri və onların		1 078 789.52	12.29

	ehtiyat hissələri			
4	Qara metallar, onlardan hazırlanmış məmulatlar, ton	804 809.52	885 767.12	10.10
5	Plastmassa və ondan hazırlanmış məmulatlar, ton	181 538.62	318 227.10	3.62
6	Əczaçılıq məhsulları, ton	15 650.07	249 015.82	2.84
7	Oduncaq və ondan hazırlanan məmulatlar	-	212 848.91	2.42
8	Tütün və tütün məmulatları	-	166 527.87	1.90
9	Mebel və onun hissələri,	-	85 313.34	0.95
10	Sement, ton	30 504.58	6 966.36	0.08
	Digərləri	-	2 508 068.25	28.55

Cədvəl 5: 2017-ci ildə ən çox idxal olunan mallar və onların həcmələri

Mənbə: www.customs.gov.az - dan götürülmüş məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Son ildə idxal olunan mallara diqqət yetirsək burada yeyinti məhsullarının payının böyük olduğunu görürük. Bu hal həm ölkəmizin iqtisadi təhlükəsizliyi baxımından həmçinin də maliyyə resurslarının ölkə xaricinə çıxması baxımından yaxşı hal deyil. Son illər dövlət tərəfindən qəbul olunmuş qanunlar və gömrükdə tətbiq edilən qeyri-tarif tədbirlər ölkə daxilində bu sahədə yerli istehsalın təşviqinə həmçinin yerli məhsulların rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına yönəlib. Bu tədbirlər qarşıda duran bir neçə ildə öz səmərəsini verəcək və Azərbaycan yeyinti sahəsində idxaldan asılılığını xeyli azaltmış olacaqdır. Aşağıdakı cədvəldə

Azərbaycanın 2017-ci ildə idxal əməliyyatlarında əsas ticarət partnyorlarına nəzər salaq.

Ölkələrin adı	Min ABŞ dolları	Ümumi idxala nisbətən faizlə
Cəmi	8 782 007.55	100.00
Rusiya	1 554 257.90	17.69
Türkiyə	1 273 709.08	14.51
Çin	854 527.33	9.74
Amerika Birləşmiş Ştatları	720 591.85	8.20
Ukrayna	459 914.47	5.25
Almaniya	443 657.42	5.03
İtaliya	318 669.49	3.64
İran İslam Respublikası	240 273.51	2.73
Böyük Britaniya	239 859.97	2.73
Braziliya	172 477.64	1.96
Yaponiya	170 373.86	1.94
Norveç	155 553.87	1.77
Fransa	154 722.05	1.76
Belarus	130 214.28	1.48
Digər ölkələr	1893204.84	21.56

Cədvəl 6: 2017-ci il üçün idxalda əsas partnyor ölkələr.

Mənbə: www.customs.gov.az-dan götürülmüş məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Azərbaycan iqtisadiyyatı son on il ərzində dünyanın ən yüksək iqtisadi artım tempinə malik ölkələrindən biri kimi keyfiyyət etibarını yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur. Bu illər ərzində yüksək neft qiymətlərinin olması və hasil olunan neftin artması nəticəsində ölkəyə daxil olmuş valyuta ehtiyatlarının həcmi artırılmışdır. Bu zaman kəsiyində ölkədə aparılmış olan iqtisadi siyasət iqtisadiyyatın həcmi genişlənməsinə, sosial – iqtisadi infrastrukturun müasirləşdirilməsinə, əhalinin sosial rifahının yüksəldilməsinə imkan yaratmışdır. 2004–2015 - ci illər ərzində real şəkildə orta hesabla 10,6 faizlik iqtisadi artım müşahidə edilmiş, ÜDM - un nominal həcmində isə 7,6 artım müşahidə olunmuşdur. Bu dövr ərzində adambaşına düşən ÜDM -un həcmində 6,5 dəfədən çox artım qeydə alınmışdır ki, bu göstərici Azərbaycanın bu göstəriciyə görə dünya reytingində 134 -cü yerdən 79-cu yerə yüksəlməsinə həmçinin də əhalinin sosial rifahının əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşmasına səbəb olmuşdur. Ölkədə yoxsulluq səviyyəsində dəfələrlə azalmışdır. Belə ki, 2004-cü ildə 40,2 faiz olan yoxsulluq səviyyəsi 4,9 faizə qədər aşağı enmişdir. Son illərdə dünyada baş vermiş iqtisadi böhranlar xüsusilə xammal ixrac edən ölkələrə daha çox təsir etdi ki, Azərbaycanda əsas gəlirlərini xam neft ixracatı təşkil edir. Dünya resurs bazarında xüsusilə neft bazarında kəskin qiymət enməsi iqtisadiyyatı neftdən və ya xammaldan asılı dövlətləri çətin vəziyyətə düşürdü. Əksər ölkələrdə milli valyuta devalvasiya uğradı ki, bu Azərbaycanda da kəskin şəkildə özünü göstərdi. Mərkəzi bank sabit məzənnə siyasətindən müəyyən dərəcədə uzaqlaşaraq üzən məzənnəyə keçdiyini bəyan etsə də sonrakı proseslərdə Azərbaycanda üzən məzənnənin hələdə tam tətbiq edilmədiyinin şahidi olduq. Bu hadisələr Azərbaycan hökumətini qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün atdığı addımların və aparılan siyasətin daha kəskin və effektivliyin daha da artırılmasını labüd etdi. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 2016- cı il 6 dekabr tarixli fərmanı ilə “ Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə

Strateji Yol Xəritəsi” i təsdiqləndi. Bu yol xəritəsi artıq öz müsbət nəticələrini verməyə başlamışdır. Paralel şəkildə aparılan idxaləvəzedici siyasət və ixrac siyasətin nəticəsidir ki, ölkədə qeyri- neft sektorunda canlanmalar müşahidə edilməkdədir.

2.2. Azərbaycan beynəlxalq valyuta-kredit münasibətlər sistemində

Valyuta münasibətləri dedikdə pulun dünya pulu kimi fəaliyyət ilə bağlı iqtisadi münasibətlərin məcmusu başa düşülür. Pul dünya pulu olmaqla kapital hərəkətinə, xarici ticarətə və xidmətlərə, mənfəətlərin investisiyaya çevrilməsinə xidmət edir. Həmçinin maliyyə yardımı göstərilməsini, borc verilməsini, elmi - texniki mübadilənin, turizmin, hər cür pul göturmələrinin genişlənməsinin reallaşdırır. Valyuta münasibətləri beynəlxalq səviyyədə həyata keçirilir. Milli səviyyədə isə bu münasibətlər yalnız milli valyuta sistemini əhatəliyin. Milli valyuta sistemi hər bir ölkənin valyuta münasibətlərinin təşkili formasıdır və onun valyuta qanunçuluğuyla müəyyənləşdirilir.

Milli valyuta sistemi dövlətin pul sisteminin ən vacib tərkib hissəsidir. Buna baxmayaraq, onu nisbi müstəqil hesab etmək olar. Həmçinin də, o milli sərhədlərdən kənara çıxır. Onun xarakteristikası ölkənin iqtisadiyyatının və xarici iqtisadi münasibətlərinin inkişafının səviyyəsi ilə aşkarlanır. Milli valyuta sisteminin quruluş prinsipləri ölkənin qanunvericilik bazasıyla müəyyənləşdirilir. Milli valyuta sistemi beynəlxalq valyuta sistemindən ayrılmaz şəkildə əlaqəlidir. Milli və dünya valyuta sistemi arasında münasibət milli banklar tərəfindən həyata keçirilir. Əgər, milli valyuta sistemi ölkənin pul vahidinə əsaslanırsa, dünya valyuta sistemi bir neçə ehtiyat valyutaya və yaxudda beynəlxalq hesablaşma vahidlərinə əsaslanır. Çünki hər bir ölkənin milli maliyyə sistemi ilə beynəlxalq maliyyə sisteminin ümumi və fərqli cəhətləri olsada hər hala onlar arasında bir başa qarşılıqlı əlaqə vardır. Bunları aşağıdakı cədvəldən aydın görmək olar.

Milli valyuta sistemi	Beynəlxalq valyuta sistemi
Milli valyuta vahidi	Əsas beynəlxalq ödəniş

	vasitələri
Valyuta kursunun rejimi	Valyuta kurslarının qurulması mexanizmi
Valyutanın dönərlilik şəraiti	Valyutanın dönərlilik şəraiti
Valyuta və qızıl bazarı sistemi	Beynəlxalq valyuta bazarı və qızıl bazarı rejimi
Ölkənin beynəlxalq hesablaşma qaydası	Beynəlxalq ödənişlərin balanslaşma qaydası
Ölkənin valyutasını tənzimləyən milli idarənin statusu	Valyutaları tənzimləyən beynəlxalq təşkilatların statusu
Ölkənin qızıl valyuta rezervinin idarəetmə sistemi	

Cədvəl 7 : Milli və beynəlxalq valyuta sistemlərinin uyğunluğunun cəhətləri

Mənbə: Mərkəzi Bankın rəsmi internet sahifəsi www.cbar.az-dan götürülmüş məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Valyuta nəzarəti valyuta siyasətinin ən əsas tərkibidir ki, Azərbaycanda valyuta nəzarəti valyuta nəzarəti orqanları həmçinin onların agentləri tərəfindən həyata keçirilir. Azərbaycanda olan valyuta nəzarəti orqanları Mərkəzi Bank, Dövlət Gömrük Komitəsi və Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasıdır. Valyuta nəzarəti agentləri isə Mərkəzi Bankın qarşısında hesabat verən müvəkkil banklar hesab olunur. Valyuta nəzarətinin ən əsas məqsədi valyuta əməliyyatlarının aparılması zamanı valyuta qanunveriliciyinə riayət olunmasının təmin edilməsidir. Valyuta nəzarətinin əsas istiqamətləri isə aşağıda qeyd edilib:

- Həyata keçirilən valyuta əməliyyatlarının qanunvericiliyə uyğunluğunu, lisenziya və icazələrin olmasının müəyyənləşdirilməsi;
- Dövlətin qarşısında xarici valyuta üzrə və Azərbaycan Respublikasının valyuta bazarında valyutanın satışı üzrə öhdəliklərin rezidentlər tərəfindən yerinə yetirilməsi vəziyyətinin yoxlanılması;
- Xarici valyuta ilə ödənişlərin əsaslandırılmış olduğunun yoxlanılması;
- Valyuta əməliyyatları, qeyri - rezidentlərin milli valyuta ilə əməliyyatları üzrə uçotlarının və hesabatın tamlığının eləcə də obyektivliyinin yoxlanılması;

Azərbaycan Respublikasının müvəkkil bankları valyuta nəzarəti agenti kimi, öz səlahiyyətləri çərçivəsində Azərbaycan Respublikasının rezident və qeyri-rezidentləri tərəfindən aparılan valyuta əməliyyatlarının mövcud qanunvericiliyin, o cümlədən də Mərkəzi Bankın normativ xarakterli aktlarının tələblərinə cavab verməsinə nəzarəti həyata keçirirlər. Həmin qaydalar rezident və qeyri-rezidentlər tərəfindən aparılan xarici valyuta əməliyyatlarının xarakterini təsdiqləmək üçün nəzərdə tutulmuş sənədlər minimum tələbləri müəyyənləşdirir. Müvəkkil banklar dünya təcrübəsinə əsaslanaraq cinayətkarlıq yoluyla əldə edilmiş gəlirlərin leqallasdırılması üçün bank sistemindən istifadə edilməsinin qanunvericiliyə uyğun surətdə qarşısının alınmasının mexanizmini və bu sahədə bankın siyasətinin əsas istiqamətlərini müəyyən etməlidirlər.

Azərbaycan Respublikasında valyuta sisteminin əsasını 1992 - ci ildə tədavi ilə buraxılmış Azərbaycan manatı təşkil edir. Valyuta münasibətləri sahəsində əsas qanunverici sənəd isə «Valyuta tənzimi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu hesab edilir. Bu qanun ölkəmizdə valyuta əməliyyatlarının aparılması prinsiplərini, valyuta tənzimlənməsi və valyuta nəzarəti aparan orqanların

səlahiyyətlərini, onların funksiyalarını, fiziki və hüquqi şəxslərin valyuta sərvətlərinə sahib olmaq və bundan istifadə etmək həmçinin valyuta qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyəti müəyyən edir. Azərbaycan Respublikasının milli valyuta sistemi dünya valyuta sisteminin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla formalaşdırılmışdır, çünki Azərbaycan dünya təsərrüfatına inteqrasiya yolu seçmişdir və 1992 - ci ildən Beynəlxalq Valyuta Fondunun üzvüdür. Bununla yanaşı digər beynəlxalq valyuta-kredit və maliyyə təşkilatlarına da daxildir. Uzun müddət Azərbaycanın pul vahidi olan manat məhdud konvertasiya qaydalarına tabe olmuşdur, amma hazırda valyuta birjalarında tələb və təklifdən asılı “üzən” valyuta məzənnəsi tətbiq edilir. Bugün ABŞ dollarının manata olan rəsmi məzənnəsini Mərkəzi Bank Bakı Banklararası Valyuta birjasının nəticələri əsasında müəyyən edir.

Hazırda Azərbaycan bir çox beynəlxalq iqtisadi təşkilatlara üzvdür. , Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu, Beynəlxalq Maliyyə korporasiyası, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, İslam İnkişaf Bankı kimi təşkilatların Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf etməsində və iqtisadi stabilliyin saxlanılmasında böyük rolları olmuşdur. Azərbaycan Respublikasının üzv olduğu Beynəlxalq Təşkilatlar arasında Beynəlxalq Valyuta Fondunun müstəsna yeri vardır. Azərbaycan 18 Sentyabr 1992-ci ildən etibarən BVF-nun üzvüdür. 1995-ci ilin aprel 19-da Azərbaycana ilk kredit ayrılması barədə öz razılığını bildirdi. Bu kredit "STF" xətti - "Sistemli Transformasiyanın maliyyələşdirilməsi" mexanizmi üzrə ayrılmış və ümumi məbləğ isə 58,5 milyon SDR (təxminən 90 mln. ABŞ dolları) təşkil edib.

Azərbaycan Respublikası BVF-na üzv olaraq qəbul edildikdən sonra ölkədə İqtisadi islahatların həyata keçirilməsi istiqamətində təşkilatın köməyi ilə 5 proqram hazırlanmış və uğurla həyata keçirilmişdir. BVF tərəfindən bu

proqramların həyata keçirilməsi üçün ölkəyə 462,6 milyon dollar həcmində kredit ayrılmışdır.

Eyni zamanda Azərbaycan Dünya Bankı və onun şöbələri ilə çox geniş əməkdaşlıq etməkdədir. 1992-ci ildən Bankın üzvü olan Azərbaycanda 1995-ci ildən başlayaraq umumi həcmi üç milyard Amerika dollarını keçən qırxdan çox layihə həyata keçirilmişdir. Azərbaycan Türkiyə və Qazağıstandan sonra Avropa və Mərkəzi Asiya regionunda ən iri kredit portfelinə malik üçüncü ölkədir. Dünya Bankının kredit və layihələri bankın fəaliyyət prinsipi istiqamətində olub səhiyyə, təhsil, insan inkişafı, ekologiya, yenidənqurma və s. kimi əhəmiyyətli istiqamətlərdə olmuşdur. Bu layihələrin çox hissəsi struktur islahatları məqsədli olmuşdur. Ümumiyyətlə bugünkü gün də Azərbaycan və Dünya Bankı əlaqələri yüksələn xəttlə inkişaf etməkdədir.

Azərbaycan Respublikasının hərtərəfli əməkdaşlıq içində olduğu iqtisadi təşkilatlar arasında biri də “Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı” - dir ki, Azərbaycan bu təşkilata 1992-ci il 25 sentyabrından üzvdür. Azərbaycan AYİB - in “İlkin keçid iqtisadiyyatlı ölkələr” təşəbbüsü proqramına qoşulmuşdur. Təşəbbüsün əsas məqsədi 2004 - cü ilin dördüncü ayından başlayaraq zəif inkişaf etmiş 7 ölkəyə ayrılan investisiyaların həcmi çoxaltmaqdır. Bu təşəbbüs MDB ölkələrində yoxsulluq səviyyəsinin aşağı salınması istiqamətində beynəlxalq cəhdlərin əsasında formalaşmışdır. Həmin təşəbbüs çərçivəsində AYİB öz söylərini özəl sektorda biznesinin inkişaf etdirilməsinə, bu sahədə iqtisadi islahatların aparılmasına, həmçinin kiçik layihələrin maliyyələşməsi və s. üzrə cəmləşdirmişdir. Qurumun Azərbaycandakı fəaliyyətinin 50 faizi enerji sektoruna, 25 faizi maliyyə sektoruna, 6 faizi mikromaliyyə, 3 faizi qeyri-bank təşkilatlarına və 5 faizi koorperasiya sektoru üzrə reallaşdırılır.

Ümumilikdə, bu günə kimi Avropa Bankının maliyyə dəstəyi ilə həyata keçirilən layihələr üzrə vəsaitlərin 46 %-i enerji sektoruna yönəldilib. Azərbaycan Respublikasının geniş əməkdaşlıq içində olduğu iqtisadi təşkilatlardan biri də İslam İnkişaf Bankıdır. Azərbaycan bu iqtisadi təşkilata 1992-ci ildə üzvlüyə qəbul olunmuşdur. Azərbaycanın müstəqiliyini yeni qazanmış müsəlman bir ölkə olması İİB-nin ölkəyə bir qədər investisiyalar ayrılmasına təşviq etmişdir. Bankın ən əsas məqsəd üzv ölkələrin və müsəlman əhalinin sosial, iqtisadi inkişaflarına yardım etmək və bu ölkədə sosial-iqtisadi tərəqqiyə nail olmaq olmuşdur .

İİB Azərbaycanda həyata keçirilən bir çox iqtisadi layihələri maliyyələşdirmək məqsədi ilə ölkəyə 300 milyon dollar həcmində müxtəlif kredit, qrant və texniki yardımlar etmişdir.

Azərbaycan Respublikasının üzv olduğu bütün xarici və beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar bugün də Azərbaycanda investisiya qoymaqda və bir çox iqtisadi proqram və layihələr həyata keçirməkdədir. Azərbaycan hökumətinin həyata keçirdiyi qanunvericilik və hüquqi dəyişikliklər beynəlxalq İqtisadi təşkilatları Azərbaycanla hərtərəfli əməkdaşlığa təşviq etməkdədir.

Bugün də Beynəlxalq maliyyə qurumlarının Azərbaycanla əməkdaşlığı yüksələn xəttlə inkişaf edir. Bu təşkilatlar Azərbaycanın dünya iqtisadi məkanı ilə inteqrasiyasına müsbət təkan verməkdədirlər. Bu təşkilatların dəstəklədiyi layihələr ölkədaxili iqtisadi inkişafa müsbət zəmin yaratmaqdadır. Ölkə əhalisinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsində bu təşkilatların verdikləri tövsiyələr eləcə də, həyata keçirdikləri layihələr müsbət rol oynayır. Bu qurumların dəstəklədikləri ekoloji və infrastruktur layihələr həm ölkə vətəndaşlarının həyat səviyyəsinin daha da yaxşılaşmasına, həmçinin də ölkənin regional bir çox layihədə iştirak etməsinə müsbət mənada təkan vermişdir. Azərbaycanın xüsusi ilə müstəqilliyin ilk illərindəki maliyyə çatışmamazlıq probleminin ləngitdiyi infrastruktur layihələrinin

bu təşkilatlardan alınan maliyyə resursları köməyi ilə həyata keçirilmişdir. Bu təşkilatlarla əməkdaşlığın edilməsi əksər dövlət qurumuna dünya standartlarına uyğun layihələrdə iştirak təcrübəsi qazandırmışdır. Xüsusilə iri həcmli layihələrin həm iqtisadi , həm də strategiya olaraq Azərbaycanındünya birliyində mövqeyini möhkəmlətməmişdir.

2018-ci ilin yanvar ayının 1-i tarixinə Azərbaycanın Neft Fondunun aktivləri 35.80 milyard ABŞ dolları və Mərkəzi Bankın rəsmi valyuta ehtiyatları 5.35 milyard ABŞ dollarından çox olsa da bu, beynəlxalq maliyyə qurumları ilə əməkdaşlığının aktuallığına mane deyil. Ölkəmizin maliyyə imkanlarının artması xüsusilə də neft gəlirlərinin idarə olunması məqsədi ilə yeni layihələrin həyata keçirilməsini vacib edir. Azərbaycan dövləti bu gəlirlərin bir hissəsini xarici ölkələrdə müxtəlif layihələri reallaşması üçün xərcləyir. Bu layihələrin reallaşması prosesində əgər hər hansı bir anlaşmazlıq ortaya çıxarsa Dünya Bankının Beynəlxalq İnvestisiyaların anlaşmazlıqlarının həlli Mərkəzi və ya MİGA təşkilatının köməyinə ehtiyac zəruri olur. Neft gəlirlərinin dayanıqlı idarə edilməsi prosesində bu təşkilatların məsləhətlərindən istifadə edilə bilər.

Azərbaycanda dövlətin istər daxili və istərsədə xarici iqtisadi siyasətinin güclü alətlərindən biri milli valyutanın mübadilə kursu, onun məzənnəsi və dönərlilik şəraiti hesab olunur. Ölkədə alıcılıq qabiliyyətinin pariteti ilə müqayisədə manatın məzənnəsi aşağı səviyyədə saxlanılır. Bu, bir tərəfdən ölkənin xarici borc çətinliyini yüngülləşdirə bilər, digər tərəfdən isə milli kapitalların xaricə axmasına əks təsir göstərə bilər. Bu mənada onların hər ikisinin maliyyələşdirilməsi üçün Azərbaycanda cari ödəmə və xarici ticarət balanslarının müsbət saldosu gözlənilir. Bu hal Azərbaycanın maliyyə sektoruna böhranın təsir imkanlarını çox-çox azaltmışdır. Son üç ildə manatın iki dəfədən çox dəyər itirməsi qısa müddətli ölkə daxilində istehlakçılara və banklara mənfi təsir etdisə də, bu proses uzun müddət

ərzində ölkənin valyuta ehtiyatlarının qorunmasına və daxili istehsalın artaraq yerli məhsulların rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına həmçinin ölkənin ixrac potensialının yüksəlməsinə təkan verəcək. Lakin bu sahədə iqtisadiyyatımız çox saylı çətinliklərlə də qarşılaşmışdır. Aşağıdakı cədvəldə son illərdə manatın ABŞ dollarına nisbətə məzənnələri qeyd edilmişdir.

Tarix	1 ABŞ Dollarının Manatla məzənnəsi
07.01.2013	0.7847
07.01.2014	0.7845
05.01.2015	0.7844
21.02.2015	1.0500
21.12.2015	1.5500
05.01.2016	1.5610
05.01.2017	1.7707
05.01.2018	1.7001

Cədvəl 8: Müəyyən dövrlərdə Azərbaycan manatının ABŞ dollarına nisbətə məzənnəsi.

Mənbə: Mərkəzi Bankın rəsmi internet sahifəsi www.cbar.az-dan götürülmüş məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Cədvəldən görünür ki, son üç ildə milli valyutamız iki dəfədən çox devalivasiyaya məruz qalmışdır. Devalivasiyaya səbəb olan, valyuta kursuna təsir edən əsas amillərə nəzər yetirək.

- - Tədiyyə balansı

- - Faiz həddi.
- - Satınalma gücü pariteti nəzəriyyəsi.
- - Pul-kredit və maliyyə siyasətləri.
- - Vergi dərəcələrini dəyişdirmə yolu ilə, idxal vergiləri və vergi siyasətində dəyişikliklərin edilməsi.
- - Qeyri-bazar amilləri.
- - Siyasi, eləcə də psixoloji amillər.

Azərbaycanda baş vermiş devalvasiyaya əsas səbəb tədiyyə balansı olmuşdur ki, bu da dünya bazarında enerji resurslarının qiymətinin aşağı düşməsi və neft hasilatının azalması ilə ölkənin ixracatının kəskin aşağı enməsi və ölkəyə daxil olan valyuta ehtiyatlarında azalmalar olmuşdur. Bu hal özü ilə psixoloji amilləridə gətirmiş müəyyən müddət ölkə daxilində milli valyutaya inam azalmışdır. Ancaq son bir ildə neft qiymətlərində yüksəlmə, görülmüş tədbirlər və aparılan iqtisadi siyasət həmçinin siyasi və iqtisadi sabitlik, bu inam yenidən bərpa etməkdədir. Ölkə rəhbərliyi tərəfindən qəbul edilmiş olan “Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi” öz səmərəsini verməkdədir. Uzun müddətli dövrdə bu proses ölkənin neftdən asılılığını azaldaraq sağlam iqtisadi sistemin qurulmasına gətirib çıxaracaqdır.

2.3. Azərbaycanın dünya təsərrüfat əlaqələri sistemində problemləri

Sovetlər dövründə Azərbaycan beynəlxalq aləmdən həm siyasi, həm də iqtisadi cəhətdən təcrid olunmuşdu. Ancaq süverenlik qazandıqdan sonra Azərbaycan beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində daxil oldu. Azərbaycan Respublikası yeni müstəqillik qazandığı vaxt təsərrüfat sistemi tamamilə məhv olmuş vəziyyətdə idi. Ən əsas isə SSRİ zamanında olan satış bazarları yox idi. Çünki Postsovet ölkələrində də iqtisadiyyat tənəzzül etmiş və yeni qurulmuş respublikalar arasında iqtisadi əlaqələr zəifləmişdi. Bütün bunlarla yanaşı bədnam qonşularımızın Dağlıq Qarabağa hücumu nəticəsində müharibə vəziyyəti, həmçinin daxilə baş verən iğtişaşlar və siyasi intiriqalar ölkə iqtisadiyyatını iflic vəziyyətinə gətirmişdi. Ölkə daxilində baş verən qıtlıq və hiperinfilyasiya iqtisadi geriliyi daha da artıran səbəblərdən biri idi. Bütün bunlar Azərbaycanda investisiya mühitinin pis olmasına həmçinin transmilli korporasiyaların və digər ölkələrin Azərbaycana investisiya qoymasına ən böyük əngəl idi. 15 İyun 1993 - cü ildə Ümummilli lider Heydər Əliyevin yenidən hakimiyyətə qayıdışı ölkəmizin siyasi və iqtisadi həyatında tale yüklü dəyişikliklərin başlanğıcını qoymuş oldu.

1994-cü ildə bədnam qonşularımızla sülh razılığının bağlanmasından sonra neft şirkətləri ilə danışıqlar öz bəhrəsini verdi və 20 sentyabr 1994-cü ildə “Əsrin Müqaviləsi” neft kontraktı imzalandı . Bu müqavilədən sonra iqtisadiyyata 100 milyard ABŞ dollarından çox investisiya qoyulmuşdur. Tək neft sektorunun deyil, qeyri –neft sektorunun, xüsusilə də xidmət sahələrinin inkişafına xarici investisiya qoyuluşu genişləndi. Bütün bunlar Azərbaycanın dünyada nüfuzunu artırmasına həmçinin Qafqaz regionunda lider dövlətə çevrilməsinə gətirib çıxardı.

Hazırkı dövrdə Azərbaycanın xarici ölkələrlə iqtisadi əlaqələri gündən günə daha da genişlənməkdədir. Müasir dövrdə milli iqtisadiyyatın təşəkkülü və inkişafı

üçün xarici iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi və inkişafı, ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfat sistemində səmərəli şəkildə inteqrasiyası vacib amillərdən biridir. Müasir dövrdə beynəlxalq əmək bölgüsünün ifrat dərəcədə dərinləşməsi, global problemlərin kəskinləşməsi, elmi-texniki tərəqqinin sürətlənməsi və s. proseslər inteqrasiya prosesini zərurətə çevirmişdir. Bunun nəticəsidir ki, hal- hazırda tədricən iqtisadi sərhədlərin yoxa çıxması və vahid iqtisadi sistemin yaranması prosesi sürətlə və əngəllənməz şəkildə gedir. Bu prosesdən ayrı qalan və qapalı iqtisadiyyat yolunu seçən dövlətlərin əldə edə biləcəyi ancaq iqtisadi tənəzzül ola bilər. Bu cür şəraitdə sosial - iqtisadi inkişaf səviyyəsindən eləcə də milli xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq hansısa bir ölkənin iqtisadi siyasəti ancaq o vaxt səmərə verir ki, o digər ölkələrin iqtisadi strategiyaları ilə uzlaşmış olsun. Müasir dövrdə inkişafın təmin olunması ancaq xarici və daxili amillərin, dialektik vəhdəti halında mümkün ola bilər. Dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi, əhəlinin rifah halının yüksəldilməsi və s. bu kimi nəəliyyətlərə çatmaq üçün ölkəmizin iqtisadiyyatının dünya təsərrüfat sistemində inteqrasiyası vacibdir. Müstəqillik əldə etdikdən sonra bazar münasibətlərinə keçid ilə əlaqədar ölkədə iqtisadi əlaqələrin əsaslı şəkildə yenidən təşkili zərurəti var. Bu məsələnin həlli üçün mülkiyyət çoxnövçülüynün yaradılması, bazar infrastrukturunun formalaşdırılması, istehsalçı və istehlakçıların sərbəstliyinin təmin edilməsi, azad rəqabət üçün şərait yaradılması və s. tədbirlərin həyata keçirilməsi lazımdır. Həmçinin nəzərə almaq lazımdır ki, bu problemlərin bugünəcən tam həllini tapmamasına səbəblərdən biri də, Azərbaycanın məcburi şəkildə cəlb olunduğu müharibə və bunun nəticələri (ərazimizin 20 %-nin işğalı, iqtisadi potensialının 15 % -nin itirilməsi, 1 milyondan çox qaçqının sosial-iqtisadi problemləri və s.) həmçinin uzun illər boyu formalaşmış iqtisadi əlaqələrin, istehsal kooperasiya münasibətlərinin bir anda pozulması həmçinin beynəlxalq bazarlara və ənənəvi bazarlara çıxışda yaranmış maneələr və s. olmuşdur.

Son illərdə dünya təsərrüfat sistemində gedən prosesləri eləcə də dünyada irəlidə gedən ölkələrin təcrübəsini tədqiq etsək görərik ki, müasir dövrdə milli iqtisadiyyatların dünya təsərrüfat sistemində inteqrasiyası siyasətinin başlıca prinsipləri bunlardır:

- milli iqtisadiyyatın açıqlığının təmin edilməsi;
- ölkədə olan iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi mexanizminin beynəlxalq hüquq normaları və dünya praktikasına uyğun olması;
- iqtisadiyyatın və xarici ticarət əlaqələrinin strukturunun ölkənin iqtisadi potensialına, beynəlxalq əmək bölgüsündə sahib olduğu üstünlüklərə, daxili tələbata uyğun formalaşdırılması;
- xarici iqtisadi əlaqələrin siyasi, psixoloji, etnik və s. amillərlə deyil iqtisadi səmərəlilik məntiqi ilə şərtlənməsi;
- xarici iqtisadi əlaqələr zamanı milli maraqların və strateji məqsədlərin, ehtiyatlardan qənaətlə istifadə olunması;
- ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi təmin olunması.

Təhlillərdən görünür ki, iqtisadiyyatımızın dünya təsərrüfat sistemində səmərəli şəkildə inteqrasiyası üçün Azərbaycanda real imkanlar mövcuddur və bunlardan səmərəli istifadə olunması bugün aktual sosial-iqtisadi problemlərin həllində, eləcə də gələcəkdə Azərbaycanı dünyanın inkişaf etmiş ölkələrindən birinə çevrilməsini təmin edə bilər. Azərbaycanın dünya təsərrüfat sistemində inteqrasiyasının üstünlükləri həmçinin, ilkin şərtləri aşağıda qeyd edilənlərdən ibarətdir:

1. - Azərbaycanın əlverişli coğrafi - nəqliyyat mövqeyinə malik olması və burada inkişaf etmiş beynəlxalq əhəmiyyətli nəqliyyat xətlərinin mövcudluğu
2. - Azərbaycan zəngin təbii-iqtisadi potensiala (mineral xammal ehtiyatlarına, əlverişli təbii-iqlim şəraitinə, sərbəst əmək ehtiyatlarına) malikdir;
3. - Ölkəmizdə güclü elmi potensial və ixtisaslı kadr ehtiyatı vardır;

4. - Ölkədə bazar münasibətlərinin inkişafı üçün iqtisadi islahatların sürətlənməsi;
5. - Ölkədə xarici işgüzar dairələrlə birgə müştərək əməkdaşlığın yaradılması;
6. - Ölkəyə xarici investisiyanın cəlb olunması, xarici iqtisadi əlaqələrin liberallaşdırılması haqqında hüquqi - normativ aktların qəbul edilməsi və onların həyata keçirilməsi;
7. - Azərbaycan Respublikasının dövlətlərarası iqtisadi müqavilələr bağlaması, bir çox beynəlxalq müqavilə və sazişlərə qoşulması həmçinin, beynəlxalq və regional iqtisadi birlik və təşkilatlarda iştirakı və s.

Bu sadaladığımız üstünlüklərlə baxmayaraq Azərbaycanın dünya təsərrüfat sistemində qarşısında duran yetərincə problemlər vardır ki bunların bir qismi aşağıda qeyd edilib.

- İqtisadi integrasiya prosesinin zəif getməsi. Xüsusəndə Dünya Ticarət təşkilatına üzvlükdə yaranmış problemlər. Həmçinin Azərbaycanın iqtisadi birlik və təşkilatlarda iştirakının daha da genişlənməsi və digər dövlətlərlə qarşılıqlı preferinsiyaların azlıq təşkil etməsi.
- Ölkə iqtisadiyyatının “Holland sindiromu”ndan hələ də qurtulmuş olmaması.
- Daxili bazarda rəqabət mühitinin yaradılmasında fəal iştirak etmək, antiinhisar qanunların təkmilləşdirilməsi və bu sahədə dövlət nəzarətinin gücləndirilməsi vacib amillərdən biridir. Çünki daxili bazarda üstünlük qazanan şirkətlər gələcək perspektivdə xarici bazarlara çıxaraq ölkənin ixrac potensialını artırır.
- İstehlak mallarında xüsusilə də, ərzaq və yeyinti mallarında idxaldan asılılığın hələdə yüksək olması. Düzdür son illər dövlət bunun qarşısını almaq üçün xüsusi tədbirlər görür. Ancaq bu tədbirlər proteksionist

siyasət kimi təzahür edir. Bu isə öz növbəsində ölkə iqtisadiyyatını qapalı edir və bu uzunmüddətli dövrdə yaxşı nəticələr verməyə bilər.

- İnzibati tədbirlərin azaldılmasıyla iqtisadi tədbirlərə üstünlük verilməlidir. Xüsusən də, gömrükdə tətbiq edilən qaydalarda liberallaşma bizim ölkəmizə qarşı da həmin ölkələrin liberal siyasət yeritməsinə səbəb ola bilər.
- Son illərdə baş vermiş iqtisadi böhran ölkədə beyin axınına səbəb olmuşdur. Hökumət bu sahədə apardığı siyasəti gücləndirməli və ixtisaslı kadrların ölkədə qalib işləməsinə stimül yaradacaq tədbirlər görməlidir.

Azərbaycan iqtisadiyyatında mövcud problemləri görmək və təhlil edə bilmək üçün ilk növbədə sənayə istehsalının sahə strukturuna nəzər yetirmək lazımdır. Aşağıdakı cədvəldə müxtəlif illər üzrə sənaye sahələri üzrə istehsal və bu istehsalın ümumi illik sənayeyə nisbətdə faizləri qeyd edilib.

Sahələr/İllər	1991	1995	2000	2005	2012	2013	2014	2015	2016
<u>Bütün sənaye</u>	100	100	100	100	100	100	100	100	100
<u>Mədənçıxarma sənayesi</u>	7.2	19.6	53.4	67.4	78.8	77.2	73	67.0	69.8
<u>Xam neft və təbii qaz hasilatı</u>	6.8	19.4	46.7	63.7	76.2	74.1	69.7	60.3	62.1
<u>Metal filizlərinin hasilatı</u>	0.1	0.04	0.0	0.0	0.2	0.2	0.2	0.4	0.4
<u>Mədənçıxarma sənayesi sahəsinə xidmətlərin göstərilməsi</u>	...	...	6.6	3.3	2.2	2.7	3	6.1	7.2
<u>Emal sənayesi</u>	87.9	59.4	31.4	25.9	15.3	16.5	20.1	24.3	22.9
<u>Qida məhsullarının istehsalı</u>	24.8	9.7	1.9	2.4	1.5	1.7	2	2.5	4.3
<u>İçki istehsalı</u>	...	0.3	0.8	0.86	0.5	0.7	0.8	0.8	0.7
<u>Tütün məmulatlarının istehsalı</u>	2.7	0.4	0.6	0.37	0.06	0.04	0.1	0.1	0.15

<u>Toxuculuq sənayesi</u>	14.8	8.4	0.8	0.4	0.2	0.2	0.2	0.1	0.3
<u>Geyim istehsalı</u>	3.8	0.7	0.3	0.2	0.11	0.13	0.2	0.2	0.2
<u>Dəri və dəri məmulatlarının, ayaqqabıların istehsalı</u>	1.4	0.4	0.09	0.05	0.1	0.1	0.1	0.1	0.05
<u>Neft məhsullarının istehsalı</u>	8.4	26.8	18.5	9.9	7.3	7.6	9.5	10.1	8.1
<u>Kimya sənayesi</u>	5.1	3.0	3.3	2.4	0.6	0.6	0.82	1.4	1.2
<u>Əczaçılıq məhsullarının istehsalı</u>	0.1	0.04	0.02	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.0
<u>Rezin və plastmas məmulatların istehsalı</u>	1.4	2.6	0.1	0.3	0.2	0.23	0.2	0.4	0.6
<u>Tikinti materiallarının istehsalı</u>	2.6	1.6	0.8	1.6	1	1.2	1.7	1.8	1.3
<u>Metallurgiya sənayesi</u>	3.7	1.2	0.1	2.0	1.1	0.9	0.9	0.9	1.0

<u>Kompüter və digər elektron avadanlıqların istehsalı</u>	0.5	0.1	0.1	0.09	0.2	0.3	0.2	0.3	0.3
<u>Elektrik avadanlıqlarının istehsalı</u>	1.6	0.35	0.28	0.2	0.6	0.6	0.5	0.4	0.3
<u>Məşin və avadanlıqların istehsalı</u>	6.8	2.2	1.0	0.4	0.5	0.8	0.9	0.8	0.5
<u>Sair nəqliyyat vasitələrinin istehsalı</u>	0.3	0.1	0.2	0.16	0.03	0.04	0.04	0.05	0.04
<u>Mebellərin istehsalı</u>	7.6	0.1	0.09	0.2	0.13	0.14	0.1	0.2	0.2
<u>Məşin və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri</u>	...	0.6	1.7	1.8	0.4	0.6	0.9	2.7	2.3
<u>Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı,</u>	4.6	19.2	13.6	5.7	5.3	5.6	6	7.7	6.4

<u>bölüşdürülməsi və</u> <u>təchizatı</u>									
<u>Su təchizatı, tullantıların</u> <u>təmizlənməsi</u> <u>və emalı</u>	0.3	1.8	1.7	1.0	0.6	0.7	0.8	1.0	0.9

Cədvəl 9: Azərbaycan Respublikasında Sənaye istehsalının sahə strukturu

Mənbə: www.stat.gov.az-dan götürülmüş məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Cədvəldən görünür ki, müstəqilliyin ilk illəri ilə indiki dövr arasında kəskin fərqlər var. Bu fərq mədəniyyətin sənayesi və emal sənayesi arasındakı fərkdir ki, bu da 1994-cü ildə “Əsrin müqaviləsi”ndən sonra xam neft və təbii qaz hasilatında kəskin artışdan yaranmışdır. Bu tendensiya uzunmüddətli dövrdə ölkəmiz üçün müsbət effekt verməyəcək. Hərçənd 2015-ci ildən dünya bazarlarında enerji resurslarının qiymətinin kəskin aşağı enməsindən sonra iqtisadiyyatı neftə əsaslanan ölkələrdə kəskin iqtisadi böhranlar baş verdi. Bu böhranın nəticəsi idi ki, milli valyutamız iki dəfədən çox dəyər itirərək kəskin devalvasiyaya məruz qaldı. Daxili bazarda əsas istehlak mallarının idxaldan asılı olduğu bir ölkə üçün bu daha ağır nəticələr verə bilərdi. Dövlətin çevik reaksiyası və ehtiyat fondlardan pul ayırmalarının nəticəsində Azərbaycanda bu böhran o qədər də, hiss olunmadı. Venesuela, Nigeriya və s. ölkələrdə bu hal hiperinflyasiya ilə müşahidə edildi və buda öz növbəsində dərin iqtisadi və sosial böhranlara səbəb oldu.

İndiki dövrdə Azərbaycan devalvasiyanın nəticələrindən istifadə edərək ixrac potensialını artırma və xarici bazarlarda məhsullarının rəqabət qabiliyyətini artırma

bilər. Bunu nəzərə alan hökumət “ Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi”ni tərtib etmiş və bu vəzifələri qarşıya məqsəd qoymuşdur. Bugün Azərbaycan iqtisadiyyatının qarşısında duran əsas məqsəd iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi və ölkə iqtisadiyyatının neftdən asılılığını azaltmaqla və qeyri – neft sektorunda dayanıqlı inkişafı təmin etmək olmalıdır.

FƏSİL 3. AZƏRBAYCANIN DÜNYA TƏSƏRRÜFAT ƏLAQƏLƏRİ SİSTEMİNDƏ İNKİŞAFININ ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Azərbaycanın beynəlxalq istehsal və ticarət sahələrində inkişafının potensial imkanları

Son dövrlərdə iqtisadi proseslərin müxtəlif istiqamətlərdə inkişaf etməsi bir çox ölkələrlə yanaşı bu və ya digər mənada Azərbaycandan da təsirsiz ötüşmür. Ölkələrin qarşılıqlı integrasiya prosesinin dərinləşməsi və qloballaşmanın sürətli hal alması beynəlxalq iqtisadi hadisə və proseslərdə yaxından iştirakının vacibliyini ortaya çıxarır. Ümumiyyətlə qloballaşma dünyada baş verən integrasiya proseslərinin yeni mərhələsi kimi qiymətləndirilərək, ölkələri müasir informasiya texnologiyalarının nailiyyətlərindən istifadə edərək yeni iqtisadi münasibətlərə daxil edir [1, s 48]. İqtisadi münasibətlərin səmərəliliyi bu yöndə gələcək fəaliyyətin potensial inkişafından xəbər verir. Xüsusilə, müxtəlif aspektlərdən beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin öyrənilməsi perspektiv imkanların reallaşdırılmasına xidmət edir. Bu baxımdan Azərbaycanın həm iqtisadi, həm texniki, eləcə də inzibati, siyasi və mədəni aspektlərdən beynəlxalq istehsal və ticarət əlaqələrində özünəməxsus yeri və rolu var.

Hər il Azərbaycanın yüksələn xəttlə inkişaf edən potensial imkanları buraya olan beynəlxalq marağın artırmasına səbəb olmaqla yanaşı, beynəlxalq və regional istehsal və ticarət sahələrində dölkənin əhəmiyyətli iştirakçı olacağını deməyə əsas verir. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin iştirakçıları ilə sıx əlaqələrin qurulması və çoxistiqamətli integrasiyanın həyata keçirilməsi, iqtisadi və geostrateji məqsədlərin reallaşdırılması, ölkə əhalisinin yüksək maddi təminata malik olması mövcud xarici iqtisadi siyasətin prioritetləridir. Dünyanın əhəmiyyətli təsirə malik mərkəzlərinin Azərbaycanın olduğu regiondakəşişənn

maraqlarının mümkün olan səmərəli şəkildə uyğunlaşdırılması, müxtəlif ölkələrlə qurulan iqtisadi münasibətlərdə eyni hüquqlu, qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq əlaqələrinin yaradılması Azərbaycanın liderliyi ilə həyata keçirilən regional və beynəlxalq layihələr nəticəsində müsbət təsir yaradıb.

Ölkəmizdə davamlı və dayanıqlı iqtisadi yüksəlişin məqsəd kimi müəyyən edildiyi bir şəraitdə bir çox amillər iqtisadi potensialın reallaşdırılmasından fayda əldə etməyə imkan verir. İqtisadi inkişaf səviyyəsindən fərqli olaraq iqtisadi potensial həm də əhalinin ümumi sayından, məhsuldar qüvvələrin miqyasından, ölkənin ərazisindən, təbii sərvətlərin ümumi həcmindən və strukturundan asılı olur. [2, s 31]. Təbii ki, Azərbaycanın inkişaf etməsi, beynəlxalq və regional iqtisadi proseslərdə öz ağırlığını ortaya qoya bilməsi üçün iqtisadi potensial əsas faktor hesab edilə bilər. Lakin iqtisadi potensialın mövcudluğu qədər vacib olan digər bir amil bu potensialdan effektiv istifadə edə bilmək qabiliyyətidir. Mövcud potensialdan səmərəli istifadənin məqsədyönlü və uzunmüddətli islahatlar yolu ilə reallaşdırılma imkanı dövlət rəhbərliyi tərəfindən bir sıra proqramların, beynəlxalq əməkdaşlığın, infrastruktur və nəqliyyat layihələrinin həyata keçirilməsi ilə dəyərləndirilir. Beləliklə qeyd etməliyik ki, Azərbaycanın iqtisadi inkişafı, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə, əmək bölgüsündə və ticarət əlaqələrində mövqeyinin möhkəmlənməsi onun iqtisadi potensialı ilə birbaşa surətdə bağlıdır. Tədqiqatları ümumiləşdirərək ölkəmizdə mövcud olan iqtisadi potensialı aşağıdakı şəkildə göstərə bilərik:

- Müxtəlif əmək vasitələri və predmetləri;
- Mövcud əmək resursları;
- İstehsalda səfərbərliyə alına biləcək təbii resurslar;
- Mövcud olan məcmu ictimai məhsul həmçinin onun əvvəlki illərdən bəri toplanmış ehtiyatları;
- Qızıl - valyuta ehtiyatı;

- Cəmiyyətin istehlak imkanları;
- Elmi potensialın istehsal prosesində istifadəsi imkanları.

Beynəlxalq istehsal və ticarət sferalarında yuxarıda qeyd edilən potensial imkanlarının reallaşdırılması cəmiyyətin rifah halının və iqtisadi vəziyyətinin müsbət istiqamətdə inkişaf etməsinə xidmət edir. Ölkənin beynəlxalq ticarət sahəsində uğurunun əsas göstəricilərindən biri də xarici ticarət dövriyyəsinin həcmidir. Xarici ticarət dövriyyəsi hər hansı bir ölkənin ixrac etdiyi və idxal etdiyi əmtəə və xidmətlərin bazar dəyərlərinin cəmidir. Xarici ticarətin dəyər həcmi müəyyən dövr ərzində olan cari valyuta məzənnələrindən istifadə etməklə cari qiymətlərlə hesablanır. Xarici ticarətin fiziki həcmi daimi qiymətlərlə hesablanır və zəruri təhlilləri, müqayisələri həyata keçirməyə və ölkənin xarici ticarətinin real dinamikasının müəyyən edilərək ortaya çıxarılmasına imkan verir. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsini nəzərdən keçirmək daha məqsədəuyğun olar. Bildiyimiz kimi Azərbaycan zəngin təbii resurslara malik bir ölkədir və bu ölkəmizə iqtisadi üstünlüklər təqdim edir. Sözü gedən üstünlüklər Azərbaycana beynəlxalq istehsal və ticarət sahəsində də dividendlər qazandırır. Təbii ki, söhbət Azərbaycanın enerji resursları bazarında önəmli iştirakçılardan biri olmasından gedir. Lakin 2015-ci ildən sonra dünya xam neft bazarında bu məhsulun qiymətinin kəskin ucuzlaşması aşağıdakı cədvəl 10-da müşahidə etdiyimiz vəziyyətə səbəb olub.

s/s	İllər	Ticarət dövriyyəsi	İdxal	İxrac
1.	2010	27 960,8	6 600,6	21 360,2
2.	2011	36 326,9	9 756,0	26 570,9
3.	2012	33 560,9	9 652,9	23 908,0

4.	2013	34 687,9	10 712,5	23 975,4
5.	2014	31 016,3	9 187,7	21 828,6
6.	2015	21 945,8	9 216,7	12 729,1
7.	2016	17 675,7	8 532,4	9 143,3

Cədvəl 10: Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsi (milyon dollar)

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/

Cədvəldən də göründüyü kimi, bütün illər üzrə Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsində müsbət saldo mövcuddur. Lakin idxal ilə ixracın dəyəri arasında fərq yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi 2015-ci ildən sonra kəskin şəkildə azalmışdır. Bu baxımdan beynəlxalq və regional iqtisadi münasibətlərdə öz mövqeyini qorumaq üçün Azərbaycan Respublikasında müvafiq islahatların həyata keçirilməsinə başlanmışdır. Bu islahatlar arasında Azərbaycana beynəlxalq ticarətdə üstünlük qazandıra biləcək ən mühüm addımlar arasında ən vacibi Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsinin qəbul edilməsidir. Bu uzunmüddətli strateji sənəddə Azərbaycanın müvafiq biznes və investisiya imkanları, xarici investorların rahat və səmərəli fəaliyyəti üçün yaradılmış əlverişli iqtisadi şərait, müxtəlif vergi və digər güzəştə, xüsusilə Azərbaycanın tranzit ölkə kimi beynəlxalq istehsal prosesində iştirak potensialı, iqtisadi-ticarət sahəsində inkişaf etmiş ölkələrlə əməkdaşlıq imkanları ətraflı şəkildə nəzərə alınmış və müxtəlif sahələr üzrə spesifik şəkildə yanaşma sərgilənmişdir.

Hal-hazırda iqtisadiyyatın diversifikasiya edilməsi şəraitində beynəlxalq səviyyəli investisiya qurumları, maliyyə subyektləri Azərbaycana böyük məbləğdə kapital qoyuluşları edir, Azərbaycanın reallaşdırdığı TANAP kimi beynəlxalq əhəmiyyətli layihəyə müxtəlif məbləğlərdə kreditlər ayırırlar. Beynəlxalq istehsal

və ticarət sferalarında əməkdaşlığın intensivləşdirilməsi üçün ölkəmizdə mövcud potensialdan tam istifadə etmək məqsədilə Böyük Britaniya, ABŞ, Yaponiya, Fransa, Norveç, Çexiya, Türkiyə və Cənubi Koreya tərəfindən əsas kapitalla xarici investisiya yönəldilir. Beynəlxalq və regional layihələrin reallaşdırılmasında, həmçinin strateji əhəmiyyətli infrastruktur layihələrin icrasında Türkiyə ilə Azərbaycanın birgə fəaliyyəti daha çox fərqləndirilə bilər. Azərbaycana yatırılan böyük məbləğli investisiyalar, milli istehsal və xidmətmüəssisələrinin fəaliyyətinin genişlənməsinə təsir edir. Həmçinin ölkədə sahibkarlığın inkişafına ayrılan vəsaitlərin də artmasına təkan verir. Xüsusilə kreditlərin, subsidiyaların artırılması xarici şirkətlərlə yanaşı beynəlxalq ticarət və investisiya layihələrində milli şirkətlərin fəaliyyətinə əlverişli şərait yaradır. Bu isə dünya iqtisadiyyatına sürətli interasiya edən və Şərq – Qərb nəqliyyat dəhlizinin aparıcı iştirakçısına çevrilən Azərbaycanın yaranan rəqabətli şəraitdə daxili bazar subyektlərinin qorunmasına və inkişaf etməsinə təkan verir. Bundan əlavə milli istehsal müəssisələrinə investisiya qoyuluşunun artması və beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları ilə sıx əlaqələrin qurulması Azərbaycanın beynəlxalq investisiya münasibətlərinin iştirakçısı kimi çıxış etməyinə mane olmur. Deyə bilərik ki, Azərbaycan beynəlxalq istehsalın təşkilində, eləcə də ticarət əlaqələrinin dərinləşməsində investor kimi də rol oynayır. Azərbaycanın milli şirkətlərinin xarici bazarlara çıxması və əhəmiyyətli layihələrdə iştirak etməsi dövlətin iqtisadi siyasətinin əsasını istiqamətini təşkil edir. Beynəlxalq əməkdaşlıq çərçivəsində iqtisadi potensialın gücləndirilməsi xarici ölkələrə investisiya qoyuluşunun Azərbaycanın mövqeyinin güclənməsi üçün əlverişli şərait yaradır. Bu gün Türkiyə, Gürcüstan, Ukrayna, Belarus, Moldova, Polşa kimi ölkələrdə Azərbaycan potensial investorlar arasında qərarlaşıb.

Qeyd etməliyik ki, bu gün həyata keçirilmiş genişmiqyaslı investisiya – infrastruktur layihələri nəticəsində Azərbaycan güclü tranzit və yükdaşıma

potensialı olan ölkəyə çevrilmişdir. “Azərbaycan Respublikasında logistika və ticarətin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi” ndə də qeyd edildiyi kimi, Azərbaycanın coğrafi mövqeyi ticarət həcmələrinin müntəzəm artırılmasına və ölkəmizin beynəlxalq ticarət əlaqələrində yaxından iştirak etməsinə imkan verir. Deməli əlverişli coğrafi mövqe, qeyd etdiyimiz kimi, son illər nəqliyyat infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi, reallaşdırılan böyük həcmli layihələr ölkəmizin tranzit və yükdaşıma potensialından effektiv şəkildə istifadə edərək müvafiq sahədən əldə edilən maddi resursların həcmində artımın baş verməsinə geniş imkan yaradır.

İqtisadi inkişafın dayanıqlı olması, dünya ölkələri arasında qabaqcıl mövqeyə yiyələnmək və regionda liderlik statusunu qorumaq üçün ölkə ərazisində mövcud olan nəqliyyat dəhlizlərinin fəaliyyətinin yenidən qurulması prosesi davam etdirilir. Bugün Çin özünü əsas iqtisadi regionlarla birləşdirəcək olan “İpək Yolu” layihəsini reallaşdırır ki, bu marşrutlardan biri də Azərbaycanın ərazisindən keçir. Bununla yanaşı, Avropa, Rusiya, Hindistan, İran və Mərkəzi Asiyanı birləşdirəcək olan Şimal – Cənub nəqliyyat dəhlizinin də bir xətti Azərbaycan Respublikasından keçir. Ümumilikdə isə ölkəmizin ərazisindən keçmiş olan nəqliyyat dəhlizlərinin hesabına qlobal dəyər zəncirlərində ölkənin mövqeləri gücləndirilmiş olur. Azərbaycan üçün bu cür yeni beynəlxalq imkanların açılması yüksək, dayanıqlı iqtisadi artım potensialı yaradır. Strateji Yol Xəritəsinin hazırlanmasının əsas məqsədi də bu imkanlardan faydalanmaqdır. [7].

Qeyd etdiyimiz kimi, dünya iqtisadi sisteminə inteqrasiya etmiş Azərbaycan həmçinin, dəniz və dəmir yolu nəqliyyatı üçün strateji və etibarlı bazarın formalaşmasdırılmasına, sürətli iqtisadi artım əldə etmiş Çin, Hindistan kimi Asiya ölkələri ilə, o cümlədən həmin ölkələrdən daşınan mallarına Avropaya çatdırılması üçün potensial imkanlara malikdir və bu imkanlar mərhələli şəkildə özünü real iş prosesində göstərir. 2017 – ci ildə Bakı – Tbilisi - Qars dəmir yolu xəttinin açılışı

və bu nəqliyyat xətti üzrə beynəlxalq layihənin reallaşdırılması, Bosfor boğazında dəmir yolu tunelinin inşası və Trans - Avropa və Trans - Asiya dəmir yolu şəbəkələrinin birləşdirilməsi, yük və sərnişinlərin birbaşa Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyədən keçməklə Avropaya və Asiyaya çıxarılmasını təmin edəcəkdir. Həmçinin bu layihə region ölkələrinin tranzitlə bağlı potensialının yüksəlməsinə, Avropaya integrasiya proseslərində sürətlənməsinin əldə edilməsinə, Avropa Qonsuluq siyasəti çərçivəsində əməkdaşlığın genişləndirilməsinə, Azərbaycanın dövlət suverenliyi və iqtisadi dayanıqlılığının möhkəmlənməsinə, həmçinin, ölkəmizin xarici iqtisadi münasibətlərinin genişlənməsinə xidmət etməsi deməkdir[9]. Bu cür qlobal bir layihənin reallaşdırılması iqtisadi səmərəlilik, sürətin yüksəkliyi və vaxta qənaət, həmçinin təhlükəsizlik və etibarlılıq aspektindən böyük əhəmiyyət daşıyır. Əlavə olaraq qeyd etməliyik ki, bu yeni istifadəyə verilmiş dəmir yolu xətti Şərqdən Qərbə qədər əhatə etdiyi geniş miqyasda ərazilərdə yüklərin və sərnişinlərin daşınmasında xərclərin ixtisar edilməsinə səbəb olacaq. Həmçinin beynəlxalq istehsal və ticarət sahəsində səmərəli olmaqla yanaşı Bakı-Tbilisi-Qars, Azərbaycan iqtisadiyyatında artımın əldə olunmasına, eləcə də beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə rolunun artmasına əhəmiyyətli dərəcədə müsbət təsir edəcək. Bu kommersiya xarakterli dəmir yolu xətti Avropa İttifaqı, Amerika Birləşmiş Ştatları və Orta Asiya ölkələrinin iqtisadi maraqlı ilə üst-üstə düşdüyündən onlartərəfindən hərtərəfli şəkildə dəstəklənir. Buna əsasən qeyd edə bilərik ki, Azərbaycan beynəlxalq ticarət əlaqələrinin dərinləşməsində aparıcı mövqeyə malikdir və bu əlaqələrin daha sıx xarakter almasında olan mövqeyi daha böyük əhəmiyyəti olan layihələrin reallaşdırılmasına işarədir. Ümumilikdə, Bakı – Tbilisi-Qars dəmir yolunun istifadəyə verilməsi Azərbaycanın iqtisadi qüdrətinin və neft iqtisadiyyatından asılılığın aradan qaldırılması ilə beynəlxalq iqtisadi sistemdə özünəməxsus yer tutmasının göstəricisidir.

Xüsusiylə iqtisadi-ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi, yük daşımaları ilə bağlı belə infrastruktur sahələrinin inkişafı, yeni iş yerlərinin açılması ölkə iqtisadiyyatında prioritet sahə olan qeyri-neft sektorunun inkişafı ilə yanaşı ÜDM-in də artımına müsbət təsir göstərir. Dünya təsərrüfat sistemində enerji resurslarının təminatçısı rolundan tranzit ölkə mövqeyinə keçmək nəqliyyat dəhlizlərinin potensialından səmərəli istifadə nəticəsində mümkün ola bilər. Eyni zamanda, beynəlxalq istehsal və ticarət sferasında effektiv olmaq üçün həyata keçirilən layihələrin maliyyələşdirilməsi məsələsində də investisiya mənbələrinin diversifikasiya edilməsi səmərəli idarəetmə nəticəsində daha effektiv olur. Belə ki, Böyük İpək yolunun Azərbaycandan keçən hissəsində dəmir yolunun təkmilləşdirilməsi və müasir standartlara uyğunlaşdırılması üçün Asiya İnkişaf Bankı kredit ayırması buna əyani misaldır. Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları ilə münasibətlərin düzgün istiqamətdə qurulması da görülmə işlərin iqtisadi uğurunun əsasını təşkil edir.

Ölkənin logistika aktivlərinin mütəmadi olaraq inkişaf etdirilməsi onun region ölkələriylə və beynəlxalq səviyyədə ticarət münasibətlərində mövqeyinin möhkəmlənməsinə güclü təkan verəcəkdir. Yeni liman və dəmir yolları ilə bağlı müxtəlif əhəmiyyətli infrastruktur layihələri reallaşdırılır və sürətli şəkildə başa vurulur. Bu aktivləri nəzərə alaraq, Azərbaycanın ərazisində müxtəlif təyinatlı nəqliyyat növlərini özündə birləşdirən logistika infrastrukturunun yaradılması vasitəsilə beynəlxalq ticarət prosesində potensialını ortaya qoyaraq ticarət həcmnin artması, tranzit ticarətindən daha da çox mənfəətin əldə edilməsi eləcə də logistika sahəsində qeyri dövlət sektorunun iştirak səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədilə mühüm tədbirlər görülür [8].

3.2. Azərbaycanın xarici iqtisadi əməkdaşlığının əsas istiqamətləri

Ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrinin dinamik inkişafı müxtəlif dövlətlərin milli iqtisadiyyatının dünya səviyyəsində təsərrüfat fəaliyyətinin inteqrasiyasının intensivləşdirilməsinin vacib şərtidir. Azərbaycan digər ölkələr kimi iqtisadi inteqrasiyaya daxil olaraq bu vasitə ilə özünəməxsus istehsal güclərini, istehsal prosesinin effektivliyini və bütövlükdə iqtisadi əməliyyatların məntiqi sonu olaraq isə vətəndaşların sosial rifah halının yüksəldilməsinə çalışır. Beynəlxalq istehsal və ticarət sferasında potensialın reallaşdırılması beynəlxalq əmək bölgüsünün müsbət cəhətlərini tətbiq etməklə, xarici iqtisadi əlaqələrdə etibarlı tərəfdaş kimi davranmaqla bütün hazırkı dövrdə ölkə iqtisadiyyatının inkişafında başlıca dönüş yaratmaq mümkündür. Tədqiqatlar göstərir ki, heç bir ölkə öz inkişafını dünyadan təcrid olunmuş bir şəkildə təmin edə bilməz.

Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandıqdan sonra xarici iqtisadi fəaliyyətində prioritetlərini müəyyən etmişdir. Bu prioritetlərin, potensial imkanların uğurla reallaşdırılmasına Azərbaycanın çox əlverişli coğrafi mövqedə yerləşməsi müsbət təsirini göstərmişdir. Azərbaycan yanacaq -enerji kompleksi keçdiyi inkişaf yolunda yalnız inkişafı əlaqəli olan ictimai istehsal yaratmamışdır. Həmçinin, Azərbaycan Respublikasının xalq təsərrüfatının aparıcı ağır sənaye sahəsinə çevrilmiş, ölkənin mərkəzi potensialı olmuş, sənayenin aparıcı rolu bütünlükdə onun üzərinə düşmüşdür. Bu kompleks Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasının təməlində durur. Bu gün neftayırma, neftmaşınqayırma, neft- kimya, kimya, köməkçi və xidmətedici sahələr onun təməli üzərində sürətli şəkildə inkişaf edir. Həmin maddi istehsallar isə beynəlxalq bazarlara çıxır [5, s 37.]. Beynəlxalq ticarətdə əsasən neft və neft məhsullarının satışı ilə təmsil olunan Azərbaycan Avropanın enerji təhlükəsizliyində mühüm rol oynayır. Deməli, Azərbaycanın beynəlxalq ticarətdə malik olduğu əsas

istiqamtlərdən biri enerji resurslarının ixracıdır. Bununla bağlı olaraq istər ikitərəfli, istərsə də çoxtərəfli razılaşmalar və müqavilələr mövcuddur. Xam neft ilə bərabər təbii qazın ixracı üzrə də Azərbaycan genişmiqyaslı investisiyalar yatırır və TANAP kimi böyük layihənin həyata keçirilməsini idarə edir. TANAP-ın davam kimi isə TAP layihəsi həyata keçiriləcəkdir. Bu layihələr kəskin rəqabət və Azərbaycanın neft gəlirlərinin əhəmiyyətli dərəcədə azalması şəraitində reallaşdırılır. Bu iqtisadiyyatın neft gəlirlərindən asılılığını aradan qaldırmağa çalışan ölkə üçün gəlirlərin diversifikasiya edilməsi məsələsini gündəmə gətirir. Neft və neft məhsullarının ixracın əhəmiyyətli hissəsini təşkil etməsi rəsmi rəqəmlərdə də özünü göstərir [10]. İkinci fəsil “Cədvəl 3” də 2017 – ci il ərzində gömrük statistikasına əsasən ixracda əsas malları bir daha nəzərdən keçirək:

Həmin Cədvəldən də gördüyümüz kimi Azərbaycanın xarici ticarətində ixrac üzrə əsas yeri xam neftin ixracı tutur və onun ixracda payı 77 faizdən çoxdur. Ümumilikdə isə xam neft, neft məhsulları və təbii qaz ixracı üzrə əsas göstəriciləri nəzərə alsaq resurs ixracı təxmini olaraq 90 faizə yaxındır. Bu isə emal sənayesinin inkişafının gözlənilən səviyyədə olmamasından xəbər verir. Emal sənayesinin inkişaf etməsi və ixracda üstün səviyyəyə qalxması ölkəyə valyuta daxilolmalarının da dəfərlərlə artmasına səbəb olar. Xarici ticarətdə ixrac üzrə digər əsas istiqamətlər isə meyvə tərəvəz, pambıqçılıq sənayesi məhsulları və digər sahələrdə istehsal edilmiş məhsulların satışındır. Bu sahələr qeyri-neft sektorunun əsasını təşkil edir və neftdən asılılığın aradan qaldırılmasına xidmət edir. Qeyri-neft sektorunun inkişafından ölkənin davamlı və dayanıqlı inkişafı asılıdır. Buna görə də xarici ticarətdə müxtəlif dövlətlərlə yanaşı iqtisadi birliklərlə də sıx əlaqələr qurulur və inkişaf etdirilir.

Azərbaycan Respublikasının dünya ölkələri ilə idxal – ixrac əməliyyatlarında dünyanın bir sıra birlik və təşkilatları iştirak edirlər. Onların sırasına MDB, Avropa Birliyi (AB), Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı,

İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı, Neft ixrac edən ölkələrin təşkilatı (OPEK), İslam Konfransı təşkilatı, Asiya – Sakit Okean İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, Avropa Azad Ticarət Assosiasiyası, Cənub – Şərqi Asiya Dövlətlərinin Assosiasiyası (ASEAN) və digərləri daxildir. Adı çəkilən təşkilatlardan Cənub – Şərqi Asiya Dövlətlərinin Assosiasiyası (ASEAN), Avropa Birliyi (AB), Neft ixrac edən ölkələrin təşkilatı (OPEK), Asiya Sakit Okean İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı əmtəə dövriyyəsinin həcminə və inkişaf sürətinə görə müsbət planda seçilir [3, s 24-25]. Qarşılıqlı səmərəli iqtisadi əlaqələrin qurulması daxili istehsalın intensivləşməsinə və ixracda emal sənayesi məhsullarının payının artmasına səbəb ola bilər. Azərbaycanın regionda və dünyada logistika və ticarət qovşağına çevrilməsi məqsədi ilə strateji -coğrafi mövqeyindən səmərəli şəkildə istifadə edilməyə başlanılmışdır. Əsas məsələ tranzit yüklərin Azərbaycan ərazisindən keçən nəqliyyat dəhlizlərinə cəlbi, Şimal -Cənub və Şərq- Qərb nəqliyyat dəhlizlərində ölkəmizin rəqabətqabiliyyətliyini təmin etmək üçün idxal- ixraca və tranzit yüklərin daşınmasına sərf olunan vaxtın və xərclərin optimallaşdırılması, sərhəd-keçid prosedurlarının sadələşdirilməsi kimi strateji məqsədlər, Azərbaycan üzərindən keçən ticarət həcmının artırılması üçün əlverişli mühitin yaradılması və tranzit ticarətindən daha yüksək dəyər əldə edilməsi kimi strateji hədəflər müəyyən olunaraq onlara nail olması istiqamətində işlər görülür [11]. Bununla yanaşı, dünya miqyasında istehsal və ticarət prosesinin ayrılmaz tərkib hissəsi olan Şimal- Cənub və Şərq- Qərb beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinin inkişaf etdirilməsi ilə əlaqədar reallaşdırılan böyük miqyaslı infrastruktur layihələri, həmçinin Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanının tikintisi, Bakı- Tbilisi -Qars dəmir yolu layihəsinin istifadəyə verilməsi, Azərbaycan və İranın dəmir yollarının birləşdirilməsi ölkənin tranzit potensialının reallığa çevrilməsinə və büdcə daxilolmalarının şaxələndirilməsinə, o cümlədən iqtisadiyyatın gücləndirilməsinə öz töhfəsini verəcək.

Qeyd etmək lazımdır ki, regionun, eləcə də Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasına töhfə verən Azərbaycan tərəfindən həyata keçirilən digər bir geniş miqyaslı layihə Cənubi Qafqaz enerji dəhlizidir. Bu layihə ilk öncə, Azərbaycanın siyasi iradəsi ilə reallaşmışdır. Hal - hazırda müvafiq dəhlizi bir qədər də gücləndirmək məqsədilə daha bir layihə davam etdirilir. Əvvəldə də vurğuladığımız kimi Azərbaycandan nəql ediləcək təbii qazın Türkiyə üzərindən tranzit daşınması məqsədi ilə boru xəttinin inşa edilməsini nəzərdə tutan TANAP layihəsi yekunlaşdırılmaq üzrədir. Reallaşdırılan irimiqyaslı layihələr və bir sıra dövlətlərlə qurulan sıx iqtisadi əlaqələr dünyada Azərbaycanın mövqeyinin güclənməsinə xidmət edir.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin istiqamətləri təbii ki, daxili iqtisadi – siyasi vəziyyətdən asılıdır. Azərbaycanda dövlət rəhbərliyi səviyyəsində reallaşdırılan müxtəlif önəmli fəaliyyətlər, strateji xarakterli əmtəə və xidmətlərin idxalında və ixracında bütün fiziki və hüquqi şəxslərinin eyni səviyyəli hüquqlarının təmin edilməsi və antiinhisar fəaliyyətinin sərt xarakter alması, o cümlədən daxili bazarın imkanlarının marketinqinin düzgün müəyyənləşdirilməsi, gömrük və vergitutma proseslərində müəyyən sadələşdirilmələrin edilməsi, xarici ticarətin liberallaşdırılması, həmçinin münbit investisiya mühitinin yaradılması və yatırılan investisiyalara dövlət zəmanətinin verilməsi xarici ticarət əlaqələrinin gələcəkdə də genişlənməyini deməyə əsas verir.

Bu baxımdan Azərbaycanda keçirilən islahatlar, sosial – iqtisadi siyasət, investisiya və iri infrastruktur layihələri və digər əhəmiyyətli layihələr düzgün, planlaşdırılmış strategiyaya əsaslanır, Azərbaycanın yüksələn xətt üzrə inkişafına və vətəndaşların rifah səviyyəsinin müsbət olmasına yönəldilir. Azərbaycan Respublikasında mövcud olan iqtisadi azadlıq, qeyri – dövlət sektorunun hərtərəfli inkişafı məqsədilə formalaşdırılan münasib şərait və mövcud potensialın reallığa

çevrilməsi istiqamətində atılan addımlar nəticəsində xarici ticarət əlaqələrinin həcmi və miqyası getdikcə artır, fəaliyyət istiqamətləri isə şaxələnir.

Xarici ticarət dövriyyəsi, idxal və ixrac əməliyyatları ölkələrarası münasibətlərin, iqtisadi əlaqələrin inkişafında ən vacib amillərdəndir. İkinci fəsil “Cədvəl 6” ya bir daha nəzər yetirək. Həmin cədvəldə Azərbaycanın xarici ticarətində əsas tərəfdaş olduğu ölkələr göstərilmişdir. Cədvəldən də göründüyü kimi Azərbaycanın əsas ticarət tərəfdaşı Avropa Birliyi ölkəsi olan İtaliyadır. Bu fakt özlüyündə Azərbaycanın inkişaf istiqamətinin əsas göstəricisidir. Mütərəqqi fəaliyyət, yüksək standartlar və azad bazar iqtisadiyyatının təmin edilməsi xarici ticarət fəaliyyətinin əsasını təşkil edir. Təbii ki, İtaliya ilə ticarət əlaqələri neft və neft məhsullarının ixracı üzərində qurulmuşdur. Eləcə də, siyahıda ikinci yerdə olan Türkiyə ilə ticarət dövriyyəsinin yüksək olması da enerji daşıyıcılarının ixracı ilə əlaqədardır. Bütün bunları nəzərə alaraq Azərbaycan Prezidenti "Xarici ölkələrə ixrac missiyalarının təşkili, xarici bazarların araşdırılması həmçinin marketing fəaliyyətinə, yerli şirkətlərin ixracla bağlı xarici ölkələrdə sertifikat və patentlər almasına, "Made in Azerbaijan" brendinin xarici bazarlarda təşviqinə, ixracla əlaqəli tədqiqat- inkişaf proqram və layihələrinə çəkilən xərclərin dövlət büdcəsi hesabına ödənilən hissəsinin müəyyənləşdirilməsi və ödənilmə mexanizminin tənzimlənmə Qaydası" -nın təsdiq edilməsi haqqında Fərman imzalayıb [12]. Bu addım yerli istehsal olan qeyri-neft sənayesi məhsullarının və digər sahələrə aid əmtəə və xidmətlərin ixracının stimullaşdırılmasına və ixracatçılara dəstək verilməsinə yönəlmişdir.

Ümumilikdə qeyd etmək lazımdır ki, İnkişaf Etmiş Ölkələrinin xarici ticarət siyasəti sahəsindəki fəaliyyət təcrübəsindən aydın olur ki, müvafiq sferada 2 istiqamət özünü aydın şəkildə büruzə verir:

1. Azad ticarət siyasəti.
2. Proteksionizm (himayədarlıq).

Azad ticarət siyasəti iqtisadi subyektlərin fəaliyyət göstərdikləri daxili bazarda rəqabətin artmasına və dolayısı ilə onların rəqabət qabiliyyətinin yüksəlməsinə səbəb olmaqla ixraca yönəlmiş istehsal qurmağa imkan verir. İxracıya yönəlməli təşkil edilmiş istehsal daxili tələbatı ödəməklə yanaşı, həm də xarici bazarda özünə rahat şəkildə istehlakçı tapa bilər. Bunun əsas səbəblərindən biri də rəqabətli mühitdə istehsal edilən məhsul yüksək keyfiyyətli olması və beynəlxalq standartlara cavab verməsidir. Lakin iqtisadi fəaliyyətin liberallaşdırılması həm də müəyyən mənada onun qorunması ilə müəşiyət olunmalıdır. Dövlət burada aktiv bazar iştirakçısı kimi deyil nəzarətçi rolunda çıxış etməlidir. O, milli şirkətlərə əlverişli şərait yaratmaqla lazım gəldikdə güzəştlər tətbiq edərək hər hansı təhlükələri aradan qaldırmalıdır.

Azərbaycan Respublikası baxımından məsələyə münasibət bildirdikdə vurğulamalıyıq ki, mövcud iqtisadi reallıqlar çərçivəsində ölkəmiz xarici ticarət siyasətinin müəyyən dərəcədə sərbəstləşdirilməsini həyata keçirməlidir. Belə ki [4, s 42]:

1. Ölkədə real bazar münasibətlərinin formalasdırılması və iqtisadi subyektlərin mükəmməl xarici iqtisadi fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün bütün çatışmazlıqların aradan qaldırılması tələb olunur.

2. Azərbaycanın neft qiymətlərinin kəskin dəyişdiyi bir vaxtda öz imkanları vasitəsilə investisiya yatırımları etməsi və iqtisadiyyatda struktur dəyişiklikləri aparması.

3. Ölkənin istehsal etdiyi sənaye məhsulları əksər hallarda dünya standartlarına cavab vermir. İxracın həcmənin artırılması və innovasiyalardan istifadə bu problemin aradan qaldırılmasını da labüd edir.

Beləliklə, yuxarıda sadalanan iqtisadi fəaliyyət istiqamətləri çərçivəsində mövcud vəziyyətin üstünlükləri danılmazdır. Müasir dövrün tələblərinə uyğun iqtisadi siyasət həyata keçirən Azərbaycan dəyişən tələblərə uyğun olaraq ixrac

fəaliyyətini təşkil edir və fəaliyyət istiqamətlərini təkmilləşdirir. Bu hal onu deməyə əsas verir ki, yaxın gələcəkdə Azərbaycan qarşı qoyduğu məqsədə, yəni qeyri-neft sektorunun xarici ticarət fəaliyyətinin əsas aparıcı qüvvəsinə çevrilməsinə nail olacaq. Bu həm son illərin statistik göstəricilərindən, həm də reallaşdırılan iqtisadi siyasətdən açıq – aydın görünür.

3.3. Azərbaycanın dünya təsərrüfat sistemində inkişafının proqnoz modelləri

Son dövrlərdə dünya təsərrüfat sistemində baş verən iqtisadi prosesləri və dünyada qabaqcıl yerdə duran ölkələrin təcrübəsini araşdıraraq belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, müasir dövrümüzdə Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya təsərrüfat sistemində sürətli integrasiyası siyasətinin ən mühüm prinsipləri kimi aşağıdakıları göstərə bilərik:

- Azərbaycan iqtisadiyyatının açıqlığına imkan verən tədbirlər görülməlidir;
- ölkədə iqtisadi subyektlərin fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi mexanizminin beynəlxalq səviyyədə qəbul edilən hüquq normalarına və dünya təcrübəsinə uyğunluğu gözlənilməlidir;
- Azərbaycan iqtisadiyyatı və mövcud xarici ticarət əlaqələri ölkənin iqtisadi potensialına, daxili bazarın tələbinə və beynəlxalq əmək bölgüsü üzrə məxsus olduğu üstün cəhətlərinə əsasən uyğun təkmilləşdirilməlidir;
- xarici iqtisadi əlaqələrin müasir formalarının reallaşdırılması məqsədilə münbit mühit formalaşdırılmalıdır;
- xarici iqtisadi əlaqələr siyasi, psixoloji-etnik və digər faktorlardan asılı olmayaraq faydalılıq və əhəmiyyətliyə görə qurulmalıdır;
- Azərbaycanın milli maraqlarına uyğun olan beynəlxalq və regional iqtisadi qurumlara və birliklərə üzv olmalı və sıx əməkdaşlıq qurmalıdır;
- ölkənin xarici iqtisadi əlaqələri əsasən strateji hədəfləri və elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərini əhatə edir və resurslardan effektiv şəkildə istifadə olunması ilə nəticələnir;
- ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi aparılan iqtisadi siyasətdə mütəmadi olaraq nəzərdə tutulmalıdır.

Təhlillərimiz göstərir ki, milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfat sistemində effektiv integrasiyasına Azərbaycanda mövcud potensial mövcuddur və müvafiq

potensialdan məqsədyönlü şəkildə istifadə edilməsidövlətin həll etməli olduğu çoxsaylıgündəmdə olan sosial-iqtisadi məsələlərin yoluna qoyulmasında əhəmiyyətli təsirə malikdir. Həmçinin perspektiv dövrdə Azərbaycanınbeynəlxalq iqtisadi sistemin inkişaf etmiş ölkələri arasında yer almasını şərtləndirən amillərdəndir. Artıq Azərbaycanla BP şirkəti arasında əsrin müqaviləsinin uzadılması üzrə razılaşma da əldə edilmişdir. Mütəxəssislərin fikrinə görə “Əsrin müqaviləsi” çərçivəsində həyata keçirilən transmilli layihələr Cənubi Qafqaz və Xəzər hövzəsinin digər dövlətləri ilə müqayisədə Azərbaycanın beynəlxalq aləm üçün geosiyasi və geoiqtisadi dəyər ölçülərini xeyli artırdı, regional və beynəlxalq perspektivini yüksəltdi, xarici aləmlə tərəfdaşlıq münasibətlərinə və milli inkişafına ciddi təsir göstərdi [6, s 602].

Azərbaycanda iqtisadi sahələrdə illər üzrə əldə edilən nailiyyətlər beynəlxalq təşkilatlar münasibətlərdə də vacib əhəmiyyət daşıyır. Belə ki, beynəlxalq ticarət və iqtisadi əlaqələrdə məhsuldarlığın göstəricilərindən biri də beynəlxalq təşkilatların ölkə haqqındakı proqnozlarıdır. Bu proqnozlar beynəlxalq tərəfdaşların və investorların ölkəyə münasibətinə təsir göstərir. Bu baxımdan aşağıdakı cədvəl 11 – də Beynəlxalq Valyuta Fondunun Azərbaycanın iqtisadi inkişafı ilə bağlı proqnozları göstərilmişdir. Proqnoz müxtəlif istiqamətləri əhatə edir.

Göstərici	Proqnoz		
	2018	2019	2020
(illik dəyişmə, faizlə)			
ÜDM, sabit qiymətlərlə	2,3	2,9	2,5
Neft sektoru	3,0	4,3	1,0
Qeyri-neft sektoru	1,8	2,0	3,4

İnflyasiya, orta illik	4,2	4,1	4,0
Manatla pul bazası	16,2	12,3	12,5
Manatla geniş pul kütləsi, M2	16,8	19,1	24,3
İxrac	8,7	8,5	4,6
İdxal	10,7	2,3	2,3
Qeyri-neft büdcə kəsiri/qeyri-neft ÜDM (payı, faizlə)	-31,8	-28,3	-27,4

Cədvəl 11: Beynəlxalq Valyuta Fondunun Azərbaycan üzrə proqnozları

Mənbə: Beynəlxalq Valyuta Fondu

Proqnozdan görünür ki, Azərbaycanda ÜDM-in artımı 2018 – ci ildə və növbəti iki ildə 2 faizdən çox olmaqla müşahidə ediləcək. Eləcə də neft sektoru və qeyri – neft sektorunda da artım qeydə alınacaqdır. Ən vacib göstəricilərdən biri olan illik inflyasiya göstəricisi isə bir rəqəmli həddə proqnozlaşdırılır. Təbii ki, bu proqnoz Beynəlxalq Valyuta Fondu kimi mötəbər bir qurumun məlumatlarına əsasən formalaşdırılmış, Azərbaycanın strateji inkişafını əhatə edən Milli iqtisadiyyatın inkişafı üzrə Strateji Yol Xəritəsində də bu məlumatlardan istifadə edilmişdir. Həm strateji hədəflərə nail olunması üçün həyata keçirilən arasıkəsilməz tədbirlər, həm də beynəlxalq təşkilatların pozitiv proqnozları Azərbaycanın dünya iqtisadi sistemində qabaqcıl mövqelərdə olacağından xəbər verir.

Qeyd etmək lazımdır ki, proqnozların reallıqda öz əksini tapması qarşıya qoyulan məqsədlərin mərhələli şəkildə dünyada baş verən proseslərin təhlilinə

əsaslanmaqla həyata keçirilməsindən asılıdır. Azərbaycanın dünya təsərrüfatı sisteminə inteqrasiyasının üstünlükləri və əsas şərtləri aşağıdakılardan təşkil olunmuşdur:

1. Azərbaycanın məxsus olduğu münasib coğrafi-nəqliyyat mövqeyi, burada inkişaf etmiş beynəlxalq əhəmiyyətli nəqliyyat şəbəkəsi (hava, su, dəmiryolu və avtomobil yolları, neft və qaz kəmərləri) vardır ki, bu da xaricə intensiv əlaqələr yaratmaq imkanını asanlaşdırır. Azərbaycanın nəqliyyat imkanlarının reallıqda nəyə qədər olduğunu cədvəl 12-də görmək mümkündür. Burada bütün vasitələr üzrə daşınan yüklərin həcmi, eləcə də maddi ifadədə dəyəri göstərilmişdir.

N/v kodu	Daşınma vasitələri	İxrac		İdxal		Cəmi	
		Netto çəki (ton)	Statistik dəyər (min ABŞ dolları)	Netto çəki (ton)	Statistik dəyər (min ABŞ dolları)	Netto çəki (ton)	Statistik dəyər (min ABŞ dolları)
10	Dəniz	413428.13	111 568.96	527232.15	462416.85	940 660.28	573 985.81
20	Dəmir yolu	2065507.7	640 494.92	4419512.9	1925636.1	6485020.65	2566131.01
30	Avto nəqliyyat	911689.50	851 745.50	1998425.1	4857781.2	2910114.52	5709526.68
40	Hava	93 614.33	214 518.22	15 343.93	898895.55	108 958.25	1113413.77
50	Poçt	0.24	7.54	7.68	495.50	7.92	503.04
70	Stasionar nəqlietmə	3316960 5.3	11989074.2	337832.56	74 045.87	33507437.8	12063120.1

90	Özü hərəkət edən vasitələr	2 574.88	4 215.07	17 647.87	562736.52	20 222.74	566 951.58
	Yekun	3665642 0.1	1311624.4 4	7316002.2	8782007.5	43972422. 2	22593631.9

**Cədvəl 12: İxrac və idxalda keçirilən yüklərin daşınma vasitələri üzrə
miqdarı (netto çəki ilə) və dəyəri**

Mənbə: http://customs.gov.az/modules/pdf/pdffolder/56/FILE_AA28EF-712081-B355C1-37724A-E40246-2FAAF8.pdf

Cədvəldən də göründüyü kimi əsas yükdaşıma boru nəqliyyatına məxsusdur. Əsasən ixracda boru nəqliyyatı vasitəsilə daşınan yüklərin maddi dəyəri digər vasitələrlə yükdaşımaların dəyərindən müqayisə olunmaz dərəcədə yüksəkdir. Bu amilin aradan qaldırılması qeyd etdiyimiz kimi qeyri-neft sektorunun və emal sənayesinin sürətli inkişafı ilə mümkün olacaq.

1. Azərbaycan zəngin təbii -iqtisadi potensiala malikdir.
2. Azərbaycanda yeni innovativ iqtisadi imkanlara malik sənaye mərkəzləri, texnoparklar, istehsal sferaları və infrastruktur obyektləri mövcuddur.
3. Azərbaycanın güclü elmi potensial və ixtisaslı kadr ehtiyatı vardır. Hal – hazırda bu bazanın əsasında biznes inkubasiya mərkəzləri yaradılır.
4. Ölkədə azad və rəqabətli bazar münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi məqsədilə iqtisadi islahatların intensivləşdirilməsi müxtəlif dövlət proqramlarının həyata keçirilməsi ilə müşayiət olunur.
5. Azərbaycanda xarici investorların maliyyə resurslarının cəlb edilməsi, ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrinin liberallaşdırılması fəaliyyəti və əlaqələrin

inkişafı haqqında hüquqi-normativ aktların qəbul edilməsi, eləcə də onların reallaşdırılması nəticəsində Azərbaycanın dünya iqtisadi sistemində enerji daşıyıcılarının etibarlı təminatçısı rolundan, çoxşaxəli iqtisadi sahələrdə aparıcı mövqeyə yiyələnmiş dövlət kimi tanınmasını proqnozlaşdırmaq mümkündür.

6. Ölkədəki biznes mühitinin xarici əhəmiyyətli iqtisadi mərkəzlərlə qarşılıqlı əməkdaşlıq nəticəsində təkmilləşdirilməsi həyata keçirilməlidir.

Dünya iqtisadi sisteminə effektiv şəkildə integrasiya edən Azərbaycan vurğuladığımız kimi qlobal maliyyə-kredit qurumları ilə əlaqələrini daha da dərinləşdirir. İqtisadi göstəricilərin mütəmadi olaraq şəffaf şəkildə açıqlanması onların proqnoz göstəricilərin əldə edilməsinə imkan yaradır. Bu baxımdan ölkəmizin növbəti illərdə iqtisadi inkişaf göstəriciləri üzrə proqnozlar verən təşkilatlar daha çox müsbət tendensiyanın olacağını ifadə edirlər. Belə ki, Beynəlxalq Valyuta Fondu ilə yanaşı Dünya Bankı da Azərbaycanda iqtisadi irəliləyişin olacağını əldə edilən göstəricilərə əsasən əminliklə vurğulayır.

Dünya Bankının Qlobal İqtisadi Perspektivlər adlı hesabatında 2018 – ci ildə Azərbaycan iqtisadiyyatında 0,9 faiz artım olacağı proqnoz edilir. Lakin 2017 – ci ilin iyun ayında dərc etdirilən hesabatda isə 2018 – ci il üzrə Azərbaycanda ÜDM artımı 0,3 faiz proqnozlaşdırılırdı. 2019 – cu il üçün isə bu göstəricinin 0,2 faiz olacağı bildirilirdi. Lakin analoji hesabatın son variantında Azərbaycanda ÜDM – in 2019 – cu ildə 1,5 faiz, eləcə də 2020 – ci ildə isə 2,6 faiz olacağı verilən proqnozlar arasındadır. Həmçinin hesabatda Azərbaycanın qeyri neft sektorunda təkmilləşdirilmənin baş verdiyi, o cümlədən investisiya qoyuluşlarında artımın müşahidə olunduğu vurğulanır. Bundan başqa Dünya Bankı 2018 – ci ildə dünya iqtisadiyyatının da 2,9 faizdən 3,1 faizə qədər artacağını bildirir [13].

Dünya iqtisadi sistemində inkişaf xüsusiyyətləri ilə bir çox ölkələri geridə qoyan Azərbaycan Respublikası əsas makroiqtisadi göstəricilər üzrə qabaqcıl yerlərdədir. Bu statistik göstəricilərdən aydın görünür. Həmçinin Azərbaycanın

növbəti illər üçün daha böyük iqtisadi göstəricilər əldə edəcəyini proqnozlaşdırmağa imkan yaradır. Proqnozlaşdırmanı aşağıdakı düstura əsasən həyata keçirə bilərik:

$$Y_t = a + bt$$

Burada: Y – ÜDM-in həcmi, a və b müxtəlif parametrlər, t – zaman göstəricisidir.

Hesablamanı həyata keçirmək üçün aşağıdakı cədvəldə göstərilən ÜDM göstəricilərindən istifadə etmək olar.

Göstəricilər	İ L L Ə R						
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
ÜDM miqdarı, mln manat	51069,0	54743,7	58182,0	59014,1	54380,0	60393,6	70135,1

Cədvəl 13: Azərbaycanda illər üzrə ÜDM göstəriciləri

Mənbə: www.azstat.gov.az –dan əldə edilmiş məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Yuxarıdakı cədvəldəki göstəriciləri təhlil etmək və onların inkişaf qanunauyğunluqlarını müəyyən etmək üçün aşağıdakı köməkçi cədvəli hazırlamaq lazımdır (cədvəl 14).

İllər	ÜDM-in həcmi, mln manat (y)	Ortadakı ilin göstəricilərind ən kənarlaşma	Hesablama nəticəsində əldə edilən kəmiyyətlər		Y_t $(Y_t = a + bt)$
			Y_t	t^2	

		(t)			
A	1	2	3	4	5
2011	51 069,0	-3	-153 207.0	9	51 342.1
2012	54 743,7	-2	-109 487.4	4	53 652.7
2013	58 182,0	-1	-58 182.0	1	55 963.3
2014	59 014,1	0	0	0	58 273.9
2015	54 380,0	+1	54 380,0	1	60 584.5
2016	60 393,6	+2	120 787.2	4	62 895.1
2017	70 135,1	+3	210 405.3	9	65 205.7
n=7	$\sum y = 407$ 917,5	$\sum t = 0$	$\sum yt =$ 64696,1	$\sum t^2 =$ 28	$\sum Y_t t =$

Cədvəl 14. ÜDM – in artımının ən kiçik kvadratlar metodu ilə bərabərləşdirilməsi

ÜDM – in təhlilini apararkən təhlili aparılan illərin sayının 7 olması ilə əlaqədar 2014 – ci ilin göstəricisini 0-a bərabər götürürük. Nəticədə cədvəldə olan göstəricilər a və b-ni müəyyən etməyə imkan verir. Beləliklə 0 – a bərabər etdiyimiz 2014-cü ilin göstəricisini də müəyyən edə bilərik:

$$a = \frac{\sum Y}{n} = \frac{407917.5}{7} = 58273.9$$

$$b = \frac{\sum Yt}{\sum t^2} = \frac{64696,1}{28} = 2310,6$$

Deməli, 2011 və 2017 – ci illərdə ÜDM-in orta illik həcmi 64696,1 milyon manat olmuşdur. İllər üzrə orta artım isə 2 310,9 milyon manat olmuşdur. Buradan irəli gələrək cədvəl 7 üçün a və b-nin göstəricilərini yerinə qoyaraq hər il üzrə orta illik ÜDM-i əldə edə bilərik.

$$2011 - \text{ci il } 58\,273.9 + 2\,310.6 * (-3) = 51\,342.1$$

$$2012 - \text{ci il } 58\,273.9 + 2\,310.6 * (-2) = 53\,652.7$$

$$2013 - \text{cü il } 58\,273.9 + 2\,310.6 * (-1) = 55\,963.3$$

$$2014 - \text{cü il } 58\,273.9 + 0 = 58\,273.9$$

$$2015 - \text{ci il } 58\,273.9 + 2\,310.6 * 1 = 60\,584.5$$

$$2016 - \text{cı il } 58\,273.9 + 2\,310.6 * 2 = 62\,895.1$$

$$2017 - \text{ci il } 58\,273.9 + 2\,310.6 * 3 = 65\,205.7$$

İndi isə əldə etdiyimiz rəqəmlərə əsasən 2018 – ci ilin proqnozunu hesablaya bilərik və buna əsasən dünya iqtisadiyyatında onun yerini müəyyən edə bilərik.

Proqnoz göstərici :

$$2018 - \text{ci il } 58\,273.9 + 2\,310.6 * 4 = 67\,516.3$$

Buradan irəli gələrək qeyd edə bilərik ki, orta göstərici bu illə müqayisədə daha yüksək olacaq. Bu isə Azərbaycanda həyata keçirilən davamlı iqtisadi siyasət və integrasiya siyasətinin nəticəsidir. Eləcə də, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi siyasətinin də Azərbaycanın dünya iqtisadi sisteminin inkişafında rolu böyükdür.

Qeyd etmək lazımdır ki, nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar olan Beynəlxalq Valyuta Fondunun və Dünya Bankının Azərbaycanda növbəti illər üzrə proqnozları ölkəmizin beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıqda və daxili iqtisadi fəaliyyətdə dayanıqlılığını bildirir. İstər dünya iqtisadiyyatında enerji resurslarının etibarlı ixracatçısı, istərsə də yeni turizm bazarı kimi tanın Azərbaycan beynəlxalq hesabatlarda da üstün mövqeləri ilə seçilir. Belə ki, Azərbaycanın Dünya İqtisadi Forumunun "2017-2018 Qlobal Rəqabətlik Hesabatı" indeksi reytingində bir çox ölkələri üstələyərək 35-ci yerdə yerləşməsi ölkəmizin iqtisadi və digər sahələrdə uğurlarının nəticəsidir. Bu göstəriciyə əsasən, Azərbaycan dünya iqtisadi sistemində daxil olan ölkələrinin hər 4 - dən 3 - nü üstələməyə müvəffəq olmuşdur. Hesabatda qeyd edilir ki, Azərbaycanın bu dəfəki indeksi 4,7 bənd təşkil etmiş və

Müstəqil Dövlətlər Birliyi üzvləri arasında üstün mövqedə qərarlaşmışdır [14]. Hətta dünyanın ən inkişaf etmiş, G20-yə daxil olan İtaliya, Rusiya, İndoneziya, Hindistan, Türkiyə, Cənubi Afrika Respublikası kimi nəhəng ölkələr də iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətlik indeksinə görə Azərbaycandan geridə qalır. Azərbaycan rəqabət qabiliyyətinin gücünə görə MDB məkanında öz liderliyini inamla qoruyur.

Hazırda neft və neft məhsulları müxtəlif istiqamətlər üzrə İtaliya, ABŞ, Çin, İngiltərə, İspaniya, Almaniyada daxil olmaqla dünyanın çoxsaylı ölkələrinə ixrac edilir. İri transmilli şirkətlər tərəfindən Azərbaycanın enerji resurslarına maraq daimi olaraq artır. Ümumiyyətlə Azərbaycan bu gün həm regionun, həm də dünyanın ən sürətli inkişaf edən ölkəsi kimi tanınır. Burada müxtəlif müvafiq istehsal sahələri, inkişaf etməkdə olan xidmət sektoru, böyük elmi-texniki potensiala malik texnoparklar yaradılır. Həmçinin dünya ölkələri ilə əlaqələrin dərinləşdirilməsi və iqtisadi münasibətlərin intensivləşdirilməsi üçün Ələtdə Azad İqtisadi Zonanın yaradılması prosesi də sürətlə davam etdirilir. Ölkəmizin dünya enerji resursları bazarında əhəmiyyətini artıran faktorlardan biri də ilbəl artan qaz hasilatıdır. Perspektivdə TANAP – ın işə düşməsi ardınca isə TAP layihəsinin reallaşdırılması Azərbaycanın dünyanın iqtisadiyyatının ayrılmaz tərkib hissəsi kimi mövqeyini daha da möhkəmləndirəcək.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Apardığımız tədqiqatdan belə qənaətə gəlmək olar ki, bugün Azərbaycan dünya təsərrüfat sistemində əhəmiyyətli yerlərdən birini tutur. Azərbaycanın yerləşdiyi coğrafi mövqeyi, təbii ehtiyatları, tranzit ölkə olması ölkəmizin geoiqtisadi əhəmiyyətini daha da artıran amillərdəndir. Son illərdə dünya bazarlarında neftin qiymətindəki kəskin enmələr, neft erasının bitməsi signalını verdi ki, Azərbaycanda bu proseslərdən nəticə çıxararaq iqtisadi islahatlara başlanmışdır. Bu islahatlar müəyyən dərəcədə gecikmiş olsada vacib hesab edilir. İndi isə qarşıda duran əsas məsələ qəbul edilmiş “Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi”- nin icrasının şəffaf və sürətli şəkildə həyata keçirilməsidir. Bu qərarın nəticəsidir ki, 2017- ci ildə ölkə iqtisadiyyatının qeyri- neft sektorunda yaradılmış olan əlavə dəyər əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 2.7% daha çox olmuşdur. Ancaq Azərbaycan neft sektorundan tamamilə əl çəkməməlidir. Neftdən gələn gəlirləri keçən onillikdə olduğu kimi infrastruktur inkişafından daha çox səmərəli ola biləcək qeyri-neft sahələrinə yönəldərək, istər daxili bazarın tələbinin ödənilməsi istərsə də xarici bazarlara çıxmaq gücündə müəssisələr yaradılmalıdır. Azərbaycanın yaxın gələcəkdə neftdən asılılığını tamamilə azaltmaq həmçinin dayanıqlı sosial iqtisadi inkişafa nail olmaq, eləcə də yerli istehsalın artırılması, ixracatda sənaye məhsullarının artırılmasına nail olmaq üçün aşağıdakı tədbirlərin görülməsi vacibdir.

- Qanunvericilikdə liberallaşma və bürokratik əngəllərin aradan qaldırılması.
- Gömrük və vergi sistemində xoşagəlməz halların, korrupsiya və süründürməçiliyin aradan qaldırılması, həmçinin proseslərin sadələşdirilməsi.

- Maliyyə-bank sektorunda islahatlar. Xüsusən də bank sektoruna dövlət dəstəyinin artırılması və banklara etimadın bərpasında dövlət dəstəyinin artırılması.
- Azad rəqabət mühitinin yaradılmasının təşkili, antiinhisar qanunların qəbulu və tətbiqinin həyata keçirilməsi.
- İnteqrasiya prosesinin sürətləndirilməsi, beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıqların artırılması həmçinin bu təşkilatlara üzvlükdən yaranmış imtiyazlardan səmərəli istifadə etməklə ixracatda yaranan əngəlləri aradan qaldırmaq eləcə də ölkəyə xarici investisiyanın cəlb edilməsini təmin etmək.
- Ölkənin tranzit və rekreasiya imkanlarından istifadəni daha da artıraraq istər siyasi istərsə də iqtisadi cəhətdən ölkənin mövqeyini gücləndirmək.

Bütün bu sadalanan təkliflərin bəziləri qismən həyata keçirilsə də bugün ki, gündə burada problemlər və ləngimələr vardır. Azərbaycan dünya təsərrüfat sistemində öz layiqli yerini tutmaq üçün bu əngəllərin öhdəsindən gəlməli və dünyanın inkişaf etmiş ölkələri sırasına qoşulmalıdır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. A. N. Abbasbəyli, “Müasir beynəlxalq münasibətlər və qloballaşma” dərslik, Bakı - 2007, s 48.
2. Aqil Əliyev., Arif Şəkərəliyev., İdris Dadaşov, Dünya iqtisadiyyatı: müasir dövrün problemləri, Bakı – 2003, s 31.
3. Ağasəlim Kərim oğlu Ələsgərovun ümumi redaktəsi ilə, Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələri: problemlər və perspektivlər, Avropa nəşriyyatı – 2015, s 24 – 25.
4. Arif Şəkərli oğlu Şəkərəliyev, Dövlətin İqtisadi Siyasəti: Reallıqlar Və Perspektivlər, Bakı – 2009, s 42
5. Sədaqət Əhmədova, Azərbaycan iqtisadiyyatı, metodik vəsait, Bakı 2015, s 37.
6. Əli Həsənov, Azərbaycanın Geosiyasəti, Dərslik, Bakı 2015, s 602.
7. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 dekabr 2016- cı il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş, Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi
8. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş, Azərbaycan Respublikasında logistika və ticarətin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi
9. http://www.oilfund.az/az_az/layiheler/baki-tbilisi-qars-demir-yolu.asp
10. http://customs.gov.az/modules/pdf/pdffolder/56/FILE_AA28EF-712081-B355C1-37724A-E40246-2FAAF8.pdf
11. https://azertag.az/xeber/Azerbaycana_Yeni_Komputerlesdirilmis_Tranzit_Sistemin_de_qeyri_formal_musahidechi_statusu_verilib-1118302
12. https://azertag.az/xeber/Prezident_Ilham_Aliyev_Made_in_Azerbaijan_brendinin_xarici_bazarlarda_tesviqi_barede_Ferman_imzalayib-998856
13. <https://data.worldbank.org/country/azerbaijan> - Dünya Bankının rəsmi saytı

- 14.https://azertag.az/xeber/Vusal_Qasimli_quot2017_2018_Qlobal_Reqabetlilik_He_sabati_quotnda_Azərbaycanın_iki_pille_irelilemesi_davamli_islahatların_mentiqi_neticesidir-1097499
- 15.http://www.azerbaijans.com/content_1679_az.html
- 16.A.Əliyev “Azərbaycanın iqtisadi siyasəti / Azərbaycanın xarici ticarət iqtisadi əlaqələri” Bakı – 2003
- 17.«Azərbaycan xarici ticarət əlaqələri» 2004 -2008-ci illərdə tərtib olunmuş məcmular -2010 ДСК.
- 18.Bayramov Ə.G. Regional iqtisadi inteqrasiya: nəzəriyyə və praktika. Bakı. 1997
19. Valiyev D. Ə., “Qloballaşma şəraitində Azərbaycanın beynəlxalq aləmə inteqrasiyası: təmayillər , problemlər, perspektivlər”. Bakı, 2005
20. Vəliyev D. Ə. Azərbaycanın qlobal iqtisadiyyata inteqrasiyası. Bakı, 2008
- 21.Zahid Məmmədov, — Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi əlaqələri, Bakı, 2004
- 22.Aslanova R. İnteqrasiya və biz. - Azarbayca qazeti, Bakı, 2009, 13-14 fevral.
- 23.<http://www.economy.gov.az> – İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi rəsmi internet sahifəsinin materialları.
24. <http://www.ssp.gov.az> – Dövlət Sosial Müdafiə Fondu rəsmi internet sahifəsinin materialları
- 25.<http://www.custom.gov.az> – Dövlət Gömrük Komitəsinin rəsmi internet sahifəsinin materialları
- 26.<http://www.stat.gov.az> - Azərbaycan Statistika komitəsinin rəsmi internet sahifəsinin materialları.
27. Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələri - Elşən Bağırzadə, Bakı 2014
- 28.Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələri fənni üzrə mühazirə mətnləri toplusu
- 29.Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasəti - Şəfa Əliyev 2015
- 30.Azərbaycanın xarici iqtisadi əməkdaşlıqları: Problemlər və perspektivlər – A.K. Ələsgərov, Bakı 2015.
- 31.Azərbaycan respublikasının xarici iqtisadi əlaqələri: Tarixi və müasirlik M. İ. Bərxudarov, Bakı 2002
32. <http://www.opec.org> – “Neft İxrac Edən Ölkələr Birli”-nin rəsmi internet sahifəsi.
- 33.Azərbaycanda iqtisadi inkişaf və modernləşdirmə siyasətinin konseptual əsasları - Nuriye

Summary

Master's thesis on "Current state, problems, place and prospects of production relations of Azerbaijan in the world system." Components: "Generalization, introduction, three parts, outcome and proposals.

In the dissertation, the current state, problems and prospects of Azerbaijan are widely studied at the level of the system of world production relations.

The main goal of the study is to show the current state, place, upcoming tasks of Azerbaijani production in the world system and to put forward proposals, as well as to reveal the further prospects of our country.

In the dissertation work, the external economic activity of the state was studied and evaluated. The positive and negative impact of this has been determined. The expansion of the state economic sector and the increase in exports not only in the oil sector (oil sector), but also in other sectors, as well as the promotion of new proposals to increase exports, have been identified.

Резюме

Магистерская диссертация на тему " Современное состояние , проблемы , место и перспективы производственных отношений азербайджана в мировой системе. Составляющие части: " Обобщение ,ввод, три части, итог и предложения.

В работе диссертация широко изучается современное состояние,проблемы и перспективы Азербайджана на уровне системы мировых производственных отношений.

Основная цель изучения показать современное состояние, место, предстоящие задачи азербайджанского производства в мировой системе и выдвинуть предложения, а также выявить дальнейшие перспективы нашей страны.

В работе диссертация было изучено и оценено внешнеэкономическое деятельность государства. Определено положительное и отрицательное воздействие этого. Было выявлено расширение государственного экономического сектора и увеличение экспорта не только в нефтяной отрасли(нефтяном секторе) , но и в других секторах , а также выдвижение новых предложений по увеличению экспорта.